

Front Cover

Back Cover

Title Page

Nga Hui Maori I Poneke. 1896. Poneke: He Mea Whakahau, I Taia Ai E Hoani Make, Kai-Ta Perehi A Te Kawanatanga. 1896.

Poneke, 15 Akuhata, 1896.

Hon. Timi Kara. — Taku kupu tuatahi he mihi atu ki nga tangata me nga wahine e hui nei. Kua whakaaturia atu e te Tiamana ki a koutou te tikanga o nga take hei whiriwhiringa ma tatou i tenei huihuinga. I whakaaro ahau he mea pai kia huihui nga Maori kua maha nei o ratou wiki i Poneke e noho ana, ki te hurihuri i nga tikanga mo nga Pire e pa ana ki a ratou. Tetahi hoki, ma nga huihuinga penei ka kitekite nga tangata e tu ana hei mangai mo nga iwi Maori o nga tini takiwa o te koroni i a ratou whakamaori. Ma ta ratou mahi whakapuaki i a ratou nei whakaaro e puta ai pea he painga i runga i te hurihuringa o nga korero i tenei ra. Heoi, me ki atu ahau mo te taha ki te Kawanatanga, e pouri ana ratou tatemea kaore i watea he taima i mua ake o tenei e ahei ai te whakarite he wa hei ra korerotanga atu ki nga Maori, tatemea hoki he nui te taimaha o nga mahi o te Kawanatanga i tenei nohoanga o te Paremete, he whakahaere tikanga mo runga i nga raruraru o te Peeke me etahi atu take tikanga nui hoki. A mehemea na tenei i roa ai to koutou noho i Poneke nei, he take pouritanga tena mo te Kawanatanga.

Na, te take i mea ai au kia huihui mai koutou i tenei ra, he mea kia whakaritea he tikanga mahi ma koutou i a koutou e tatari nei kia whakaarohia nga take i haere mai ai koutou ki konei. He mea pai kia tahuri koutou ki te hurihuri i nga tikanga penei me enei, ara.

1. Te tikanga o nga ture e whai mana ana inaianei ki runga ki nga Maori me o ratou nei whenua. 2. Nga tikanga e meingatia ana kia whakahaerea mo te whakatikatika i nga ture e mana ana inaianei, me nga ture e pa ana ki etahi takiwa motuhake. 3. Nga tikanga mo nga pitihana me nga mate e whai tikanga ana ki runga ki te katoa.

Na, hei kupu whakamarama tenei maku i nga ritenga o enei mea kua korerotia nei, hei whakaatu hoki i aku nei whakaaro, a ma koutou e hurihuri me kore e kitea he tikanga e puta ai he tino painga ki a koutou: ma te mahi pera hoki e taea ai e koutou te whakaatu i etahi mahara ki te Kawanatanga mo runga i te mahi whakatikatika, whakarereke ranei i te tikanga o nga ture e pa ana ki te iwi Maori. Ko te tino whakahaere kua whakatakotoria e te Kawanatanga e tu nei, ko te tikanga i whakaurua ki roto ki "Te Ture Kooti Whenua Maori, 1894," me "Te Ture Whakatikatika o te tau, 1895." Te tino aronga o aua Ture ko te whakahoutanga i te mana, i tetahi wahi ranei o te mana hoko whenua a te Kawanatanga. Engari he nui ano te whakahe a nga Maori ki tenei, me te ahua tautoko o tetahi taha o te iwi Pakeha i a ratou. I ahua mohiotia ka penei nga Maori, me te marama ano hoki o etahi o a ratou kupu whakahe ki tenei tikanga whakahaere, ara, i runga i tera huarahi e pa nei ki nga tangata motuhake o ratou karaati. He pakeke ano ia nga tikanga o te ture ki runga ki nga tangata motuhake, engari ia ki te whakaarohia te paanga o taua ture ki te iwi nui tonu, e mohiotia ana hoki ma reira ka ahei ai ratou te pupuri i te toenga o a ratou nei whenua, no reira heoi kau te tikanga e taea e te Kawanatanga te whakahaere i runga i to ratou hiahia kia tuturu he painga ki runga ki te iwi Maori. He nui te kaha o te karanga kia hokona noatia nga whenua Maori, engari e mohio ana ano tatou i nga wa e hoko noa ai te Maori i te whenua, riro ana o ratou nei whenua momona i runga i te tikanga hoko pera; inahoki nga takiwa penei me Haaki Pei, me te Tai-hauauru o te motu nei me etahi atu takiwa hoki i roto i te motu nei, heoi kau nga whenua e toe mai ana ki nga Maori ko nga whenua kino anake. Tetahi hoki me mahara hoki koutou kei te rere-ke te ahua o ta te tangata noa iho hoko, o to te Karauna hoko. He nui nga mahi me nga tikanga e tau ana kia mahia kia whakahaerea e te Karauna, e kore nei e taea e te tangata noa iho te whakahaere. Ko te Kawanatanga hoki te kai-whakahaere mo te taha ki te Karauna a ko ana mahi katoa e mahia ana mo te taha ki te Karauna, e mahia ana mo katoa. He pononga nga Pakeha katoa i roto i te koroni nei ratou tahi me nga Maori no te Karauna, a ko te mahi o tona kai-whakahaere ara o te Kawanatanga ki te hoko whenua i nga tangata motuhake ahakoa Pakeha ahakoa Maori, e hoko ana mo te Kawanatanga, ara mo te katoa. Tena ko te mahi hoko a te tangata motuhake kaore i te mea hei painga mo te katoa i runga i tana tu hoko, heoi tana he hoko mona ake, mona ake hoki te mea e riro ana i a ia. Tenei etahi kupu hei whakamarama i taku e ki nei. I mua i te tukunga mai ma te Kawanatanga o te koroni nei e whakahaere nga tikanga ki runga ki te iwi Maori he mea ata whakarite atu ki te Kawanatanga o Ingarangi, e kore e tukua kia noho whenua kore te iwi Maori, a ki te pa he mate pera ki nga tangata i roto i tetahi wahi o te koroni nei, e tino tau ana kia whakaritea e te Kawanatanga he whenua mo nga tangata pera. Na, e kore e taea e te tangata noa iho te whakarite nga mahi penei, heoi ra i te whakaarohanga i nga ritenga o tenei tu tikanga whakahaere (ara mehemea ka waiho ki te Karauna anake te mana hoko whenua, me tuku ranei kia hoko noa te tangata i te whenua) me ata hurihuri e nga Maori enei kupu aku. Ia ra, ia ra e hono tonu ana te haere o nga

tikanga o te iwi nui tonu me te Kawanatanga tetahi ki tetahi. Inaianei e tonoa ana kia tu te Kawanatanga hei matua mo etahi mea maha e puta ai he painga ki te iwi nui tonu; i mua kaore i whakaarohia e tika ana kia pera. Tena ano e tau he mate ki runga ki etahi tangata motuhake i runga i te whakahaerenga o nga ritenga nunui, a e whakaae ana ahau kia tautoko mai koutou i te mahi whakatikatika i te ture kia puta mai he oranga i roto i aua mahi. Inahoki mo te tangata Maori kua riro motuhake nei tona whenua i a ia, a penei ana te rite o tona pupuri i te whenua me to te Pakeha, he mea tika kia kaua e araia tona whakahaere i tona whenua, engari ia he tika ano i nga meatanga pera kia tupato te Kawanatanga kia kaua e tukua katoatia atu e ia tona whenua. Me pupuri ano tetahi wahi hei oranga mo tona whanau me tona uri i muri i a ia. Ki te tau te tikanga pera, ka mea au he pai kia whai mana nga Maori e pupuri ana i te whenua i runga i te tikanga kua kiia i runga ake nei ki te tuku i te whenua. Na, mo te whenua e puritia ana e te iwi, ki te kore e hokona atu ki te Karauna ka taea ano te whakarite he tikanga mama, kore whakapau moni hoki, e ahei ai ratou te rihi i a ratou nei whenua (kahore hoki au e pai ana kia hokona rawatia atu te whenua) me ma nga poari kaporeihana e whakahaere. Ki taku mohio hoki ko te tikanga pai rawa ake tena e ahei ai ratou te reti i o ratou nei whenua. Kua tae hoki inaianei ki te wa e tika ana kia mahia nga whenua Maori katoa, e ratou Maori ranei, te tuku ranei mo te rihi i runga i nga tikanga ngawari, tatemea kua tonoa te iwi Maori inaianei ki te whakarite i etahi tikanga kihai nei i tonoa i mua, inahoki kua whakataua he reiti ki runga ki a ratou, kua ahua utu taake hoki ratou.

Na mo te whakataunga reiti me te taake ki runga ki nga whenua Maori, me ki atu ahau i etahi kupu poto nei. Kua mohio ano nga Maori i runga i ta ratou e kite ai, e kore e taea te whakakore ta ratou nei utu taake, a ko te kupu hei whakaarohanga mo ratou ko te kimi tikanga e tau tika ai te whakataunga o te taake kua paahitia houtia nei hei Ture, e ahei ai kia reititia nga whenua Maori katoa kua whakataua nei te take tangata ki aua whenua, a ki te rihihia aua whenua ki te Pakeha ka whakataua hoki he taake ki runga. Engari ia mo nga reiti, e tonoa kautia ana nga Maori kia utu i te hawhe ote utu e utua ana e nga Pakeha, a e kore hoki ratou e tonoa kia utu i nga reiti motuhake, ki taku mahara he tika ano kia pera. Na, koi nei te raruraru, ara ko te kohinga i nga moni mo aua reiti, kua kitea hoki e nga ropu takiwa ki te tupono ki tetahi poraka whenua Maori he rau noa atu nei nga tangata i roto e kore e taea te kohi i nga moni mo nga reiti. I runga hoki i nga tikanga o te ture me tuku nga tono utu reiti ki ia tangata ki ia tangata i uru ki roto ki te whenua, a ko te nui o nga moni i whakapaua i runga i te tukunga atu o aua tono ra i neke ake i te nui o nga moni e riro mai mo nga reiti, no reira i meingatia me whakatikatika te ture kia penei te ritenga, ara, me whai mana te ropu takiwa ki te whiriwhiri i tetahi o aua tangata nona te whenua hei kai-whakahaere mo te taha ki a ratou katoa ki te kore e whakaingoatia e aua Maori ra tetahi o ratou hei kai-whakahaere mo te katoa, hei reira ka tuhituhia ai te ingoa o taua tangata ra ki runga ki te rouru, a i runga i nga ritenga o te ture ka tu taua tangata hei kai-whakahaere mo nga tangata no ratou te whenua, a ki te kore e utua nga reiti ka taea taua tangata kua whakaingoatia ra te tamana, ano he tamana mo nga tangata katoa no ratou te whenua, aianei koia nei pea te mate, ara, ki te utua e te tangata i whakaingoatia ra nga reiti, akuanei pea ka penei ano tona raruraru me te raruraru i pa ki te ropu takiwa i mua i runga i te kohinga i nga reiti i era o ona hoa i roto tahi me ia i te whenua na. A e tau ana kia whakaritea tetahi tikanga tiaki i te taha ki te tangata pera, me penei pea te tikanga me whakawhiwhi ia ki tetahi mana e ahei ai ia te rihi i te whenua, i tetahi wahi ranei o te whenua mo tetahi wa poto kia puta ake ai he hua i te whenua e ahei ai ia te whakaca i ana moni i utu ai mo nga reiti. Ko taku e pai ana kia ata hurihurhia e koutou nga tikanga katoa o enei take. Kaore hoki i te tika kia whakataua e nga ropu takiwa he reiti ki runga ki nga Pakeha, ki te whakahaere hoki i nga moni i riro pera mai i runga i te mahi hanga rori, piriti hoki, me te whakapai tonu hei haerenga mo te katoa. I roto hoki i etahi takiwa maha o te motu nei kei te pena te rite o ta te Maori haere me to te Pakeha, i etahi takiwa hoki i neke ake to te Maori haere i to te Pakeha i runga i etahi huarahi. Heoi ra ka kite nei koutou i te tika te whakahaerenga o te ture whakatau reiti ki runga ki nga Maori, inahoki kihai i whakataua he mate ki runga ki a ratou penei me te tikanga whakatau reiti ki runga ki nga Pakeha.

Koi nei nga Pire takiwa hei korerotanga maku, ara te Pire Tiaki mo Ngatitua, kua oti nei te tikanga mo tera te whakahaere i roto i te Komiti mo nga Mea Maori, a kei te Whare inaianei, a meake ka whakahaerea e te Komiti o te Whare; Te Pire Whakatikatika i te Ture mo nga Rahui Maori, e whakahaere ana taua Pire mo nga whakatekau i rahuihia e te Kamupane o Niu Tireni, e tino pa ana tona tikanga ki nga Maori o te takiwa ki Poneke me te takiwa ki Whakatu, e kore e roa ka whakaarohia taua Pire e te Whare, a ka paahitia hei Ture; a ko te Pire hoki e pa ana ki te Urewera me to ratou nei whenua, engari kei te nui ake te mana o tena i nga Pire mo nga takiwa motuhake. I runga i taua Pire e meingatia ana kia rahuihia taua whenua katoa mo nga Maori, ka tiakina paitia nga ngahere, ka hanga he rori i roto i taua takiwa, a ka whakahaerea hoki he tikanga e tae atu ai nga manuhiri pakeha ki reira ki te matakītiki haere. Taro ake nei ko taua takiwa anake te takiwa ritenga maori i roto i te motu nei. A tera hoki ka whakaritea he tikanga whakahaere mo te mahi maina. Ki te kitea he koura me era atu kohatu whai tikanga ki reira ma nga Maori ratou tahi me te Kawanatanga e whakatakoto i nga tikanga kia puta ai he painga ki runga ki te katoa. Ka whakatakotoria hoki he ritenga mo te whakatu Komiti e ahei ai te Urewera ki te whakahaere i o ratou nei tikanga ake i waenganui i a ratou ano, i waenganui ano hoki i a ratou me te Kawanatanga. He whenua ahua hou hoki tenei, a he mea pai kia whakamatauria e tatou enei tu tikanga. Kei

konei hoki a Te Heu-Heu ratou ko etahi o nga tangata o Taupo, te tikanga o ta ratou haere mai, he hiahia no ratou kia whakaurua etahi kupu whakatikatika ki roto ki te Ture Taone o te tau kua pahure atu nei, tera pea ka taea e ratou te whakaatu i o ratou whakaaro mo te pera ki tenei hui me te Kawanatanga hoki, a mehemea e tika ana e marama ana mo te taha ki a ratou, a e kore e tau arai i nga tikanga e tau ana kia whakahaerea mo te katoa ka ahei au te ki atu ki a ratou tera ka ata whakaarohia a ratou kupu mai. No mo nga pitihana,—e pa ana era ki nga mate o nga tinana tangata motuhake, a ka whakahaerea ena i runga i nga tikanga e tau ana, a ko te whakahaere hoki a te Kawanatanga mo runga i te nuinga o aua pitihana e haere ana i runga i nga kupu whakaatu mai a te Komiti mo nga Mea Maori. Heoi ra, kei te whakapai atu au ki nga Maori mo ratou kua huihui mai nei i tenei ra, a e tumanako ana ahau tera ka huihui ano koutou ki te hurihuri i nga take kua kiia atu nei e au, me aku whakaaro hoki mo te ritenga o aua take ki runga ki te iwi Maori. E kore e taea te whakatakoto i nga tino ritenga whakahaere i te hui tuatahi penei me tenei, ko nga tino take taku e whakaatu atu ai, otiia ki taku mahara kua whai kupu atu ahau mo nga take hei tirohanga ma koutou, a tera ka tahuri o koutou whakaaro ki te hurihuri i nga tino take e puta ai he painga ki a koutou katoa.

I muri tonu iho o te whakahaunga a Timi Kara, tetahi o nga Minita o te Kawanatanga, e mau nei ona kupu i runga ake nei, ka whakaaetia e nga rangatira o nga hapu o te iwi Maori o nga motu e rua o Aotearoa me te Waipounamu te whakatu i taua Komiti. He mea pooti rawa te whiriwhiringa o nga mema. A he mea pooti ano hoki te whakatuunga o te Tiamana, me te Hekeretari.

Koia enei nga ingoa o nga mema o taua Komiti:—

No te 29 o nga ra o Akuhata, 1896, ka hui mai etahi rangatira Maori, he mangai nei ratou mo nga Maori o Aotea-roa me te Wai-pounamu, ki te aroaro o te Pirimia i te Methodist Whare-kura, i Hirini Tiriti (Sydney Street), Poneke, ki te whakaatu i a ratou take ki te Kawanatanga mo nga ture e hanga ana mo te taha Maori.

Waiatatia ana ta te Maori waiata powhiri ki te Pirimia.

Na Hana Rangi te Puni, te kupu tuatahi, ki ana ia; Nau mai, Kia ora tonu koe; ma te Atua koe e tiaki. He kupu atu taku ki a koe e te Pirimia mo nga whaka-tekau i puta ake i runga i nga whakahaerenga whenua a etahi o nga kaumatua me te Niu Tirenī Kamupene, i te tukunga atu o te whenua e tu nei a Poneke i runga. Kaore au e mohio ana ki nga tau e takoto penei ana te tikanga mo nga whaka-tekau nei, penei me to naianeī tikanga, engari ko ta matou e hiahia ana kia whakaputaina mai nga hua o aua moni ki a matou. Kei te mohio hoki koe ko nga whaka-tekau nei tetahi wahi o te utu i whakaritea nei e te Niu Tirenī Kamupene ma nga kai-hoko i te whenua. Me whakahua ahau i nga ingoa o Te Wharepouri raua ko Te Puni, ko raua nei hoki nga tino rangatira i konei i taua wa. Ko Te Wharepouri te rangatira nana i karanga nga pakeha i tae tuatahi mai, kia haere mai ki Poneke noho ai. I te taenga mai o te Kamupene me nga pakeha i tae tuatahi mai ra, tu mai ana o ratou kaupuke i Matiu (Somes' Island). A i whakaaturia atu e Te Wharepouri te whenua ki a ratou i reira, me te tonu hoki i te Kamupene kia haere mai ki runga ki tenei whenua noho ai. I muri iho i tona matenga ka nui haere te mahi whakanohonoho tangata ki runga i te whenua—i Pito-one i te tuatahi, muri iho ka nohoia te wahi e tu nei te Taone o Poneke. Ko te tukunga atu tenei o te whenua nei e Te Wharepouri ki nga Pakeha i tae tuatahi mai. I te matenga o Te Wharepouri tu ana ko Te Puni hei rangatira, me tona whakarite ano i nga whakaaro tika a Te Wharepouri, nana i whakatuturu nga tikanga i waenganui o te Maori me te Pakeha, me nga Kawanatanga hoki e whakahaere ana i nga tikanga o te whenua nei. I te matenga o Te Puni, mau tonu te piri pono o ona uri ki te Kawanatanga a taea noatia tenei ra. Na, me whai kupu au inaianeī mo nga whaka-tekau e pa ana ki nga hoko i tera motu. Ko era whenua i tawahi atu ra no oku kaumatua. Ko aua whenua he mea tuku i runga ano i te ritenga i tukua ai enei i te Takiwa o Poneke. E hiahia ana au kia whakahaerea enei whaka-tekau katoa i runga i te tikanga kotahi. Heoi aku kupu ki a koe e te Pirimia. Ma te Atua koe e tiaki.

Te Whatahoro: Nau mai e te Pirimia, Haere mai kia kite i nga rangatira e tu nei he mangai nei ratou no nga Hapu o nga Motu e rua. He nui te hari o nga ngakau o nga rangatira nei mo to taenga mai i tenei ra kia kite i a ratou. Tenei koe te kite nei i nga hapu e hiahia ana kia kite i a koe, kia whakaatu hoki i a ratou take ki to aroaro, e hiahia ana ratou kia kite tinana i a koe, kia korero ki a koe he mangai he mangai. Kei te whakapai atu matou ki a koe mo to whakahonoretanga i te tonu a te iwi e tu nei, i runga i to taenga mai i tenei ra. He huihuinga tino whai tikanga tenei, i te mea kahore rawa he huihuinga o nga tangata kowhiri mai o te Iwi Maori o nga Motu e rua i tu ki te aroaro o era atu Kawanatanga, penei me tenei kua huihui mai nei ki a koe me to Kawanatanga. E tu nei ratou hei mangai mo ia hapu mo ia hapu i roto i tenei koroni. Tenei ratou te mau mai nei i o ratou mate me o ratou raruraru, a tenei ka whakatakoria atu nei ki to aroaro. I haere mai ratou ki Poneke nei i runga i te ara e takoto ano mo te pera, ki te mau mai i o ratou mamaetanga, me o ratou pouritanga kia whakaarohia e te Paremete. Heoi ra, e tu mai nei koe i tenei ra mo te taha ki te Kawanatanga, a hei koanga ngakau tenei mo tenei iwi i te mea ka ahei nei ratou ki te whakapuaki atu i o ratou take mamaetanga, take mate hoki ki to aroaro. Kei te whakapai atu hoki matou ki te tikanga a to hoa a Timi Kara, mo ana whai korero ki nga Maori i huihuia mai nei e ia ki to aroaro i tenei ra ki te korero i a ratou take. E whakaaro ana matou he mea nui, he hui tikanga nui hoki tenei, na konei hoki koia tenei e noho huihui nei nga Maori i to aroaro kia ata korero tahi ai tatou i nga take nui i to aroaro tonu. I mua tata ake nei i huihui katoa mai nga Maori i Poneke nei e noho ana, a whakaritea

ana e ratou etahi take hei tukunga atu ki a koe. I whakaturia e ratou he komiti, he whakaaro na ratou kia taea paitia ai te whakaatu marama atu i a ratou take, kia mohio ai koe ki nga mea e hiahia ana e ratou, me o ratou whakaaro hoki. Ko au i whakaturia hei tiamana mo taua komiti, a i whakahaua hoki maku e whakapuaki i a ratou kupu mihi ki a koe. Kua ata tuhia katoatia nga take, kei te pukapuka e mau nei i toku ringa. Kua oti te whakapakeha a ka hoatu ki a koe hei korerotanga mau. Heoi ra e te Pirimia, hore pea he take e kiia atu e ahau ko te hiahia nui o te iwi o te hui nei kia whakaritea katoatia e koe nga take kua tuhia ki roto ki te pukapuka nei, ko to ratou tino hiahia hoki tena. Ko enei mate ehara i te mate hou—ara, ehara i te mate i tupu mai i roto i nga ra o to Kawanatanga—he mate tawhito etahi, i tupu mai i nga ra o nga Kawanatanga i mua atu o tou, a e tumanako ana matou tera ka whakaorangia e koe enei mamaetanga me enei mate, a ka whakaputa ora hoki koe mo nga mate kua nui haere nei i roto i etahi whakatupuranga tae noa mai ki tenei ra. Me mutu pea aku kupu timatanga i konei. No reira te waiata i whakahuatia nei. He waiata whakanui tenei i a koe e te Pirimia, a tenei ano hoki he kupu mo te Kuini kei roto i taua waiata. Ma te Atua koe e tiaki me to Kawanatanga, e awhina hoki ki te whakahaere i nga tikanga mo nga iwi e rua e noho i roto i te koroni nei—ara te Maori me te Pakeha. Kia ora te Kuini, me nga Kawanatanga katoa i raro i a ia, me nga iwi katoa i raro i tona Kuinitanga. Ka mutu aku mihi ki a koe. I kiia atu e au i mua ake nei, kua oti a matou take te whakapakeha, kaore i au taua whakapakehatanga, engari kei a koe.

Ko to te reo Maori anake kei au. He mea pai pea kia taria kia tae mai te whakapakehatanga. Na, mo Ngatimaniapoto o Waikato, ko a ratou take, e mea ana ratou me nuku mo tetahi atu wa. Kua whakaritea e te hui, ma Pepene Eketone te whai korero ki a koe mo a ratou take ina ka rite te ra mo ratou. Ka panuitia a matou nei take ki te reo Maori, a mau hoki e titiro ki te whakapakehatanga i a koe na. Ma Te Heu Heu e panui takitaki, a maku e whakamarama haere:—

E whakaaro nui ana nga rangatira o nga tini hapu o nga iwi Maori o nga motu e rua, o Aotea-roa me Te Waipounamu, i roto i te Koroni o Niu Tireni, kua huihui mai nei ki tou aroaro, kia inoi atu ki a koe e te Pirimia me tou Kawanatanga i runga i nga mana katoa kua hoatu nei ki a koe me tou Kawanatanga, e te Ture nui o te Kuini Wikitoria o Ingarangi hei awhina, hei tiaki a i ona iwi katoa i raro i ona mana, kia whakaarohia nuitia mai e koe, me ou hoa Minita me nga Rangatira whiriwhiri o nga Whare e rua, enei take katoa e whai ake nei:—

Kia Whakatikatikaia te Wahi II., o te Wahanga II., o "Te Ture Kooti Whenua Maori, 1894," i roto i enei ritenga e whai ake nei.

- *Ko te tekiona 128, me whakakore te Kai-tiaki mo te Katoa, a me hoatu ko te Komihana me te Komiti Poraka.*
- *Ko te tekiona 130, me whakauru he kupu, a me ki, ko te wahi 7 o te tekiona 130 o "Te Ture Kooti Whenua Maori 1894":—*

Me kaua te Kawana, i roto i tona Kaunihera, e hanga tetahi tikanga whakahaere hoatu mana ki te Karauna, ki tetahi Maori whai hea ranei i roto i tetahi poraka kua tu he Komiti Poraka i raro i tenei wahi o tenei ture, ki te hoko hea i roto i taua poraka, engari ki te komiti anake te mana whakahaere i raro i te mana o te ture Kaporeihana.
- *Ko nga mana katoa o te Kai-tiaki mo te Katoa, i roto i nga tikanga Kaporeihana, me ona aheitanga katoa me whakakore rawa, engari me tau ki runga i te Komihana me te Komiti Poraka.*
- *Kia kaua e araia e te ture te hiahia o te hunga toko-rua toko-toru ranei kua motuhake nei o raua o ratou paanga ranei, e hiahia ana kia uru mai ki raro ki nga tikanga whakahaere Komiti Poraka.*
- *Ko te mana hoko o te Karauna i nga whenua Maori me whakakore me waiho ma te Komihana me nga Komiti Poraka e whakaae te hoko te reti me era atu take ki te Karauna, ki nga Pakeha noa iho ranei.*
- *Whakaaetia ana, kia tonoa kia whakaaetia e te Kawanatanga kia kokiritia he rarangi ki roto ki te Pire Whakatikatika mo "Te Ture Whakatikatika i nga Ture Whenua Maori, 1895," kia mana te Maori nga Maori ranei ki te rihi i o ratou whenua, a kia kaua te tekiona 117 me etahi atu mana penei e arai nei i te tangata Maori e kaha ki te arai i te tikanga rihi a te Maori ki te Maori ki te Pakeha ki te Karauna ranei, engari ko aua tikanga pera me haere i raro i te tikanga Kaporeihana.*
- *Ko nga reiti katoa me nga taake e tau ana ki te tokomaha i roto i te poraka kotahi, ma te Komiti Poraka e whakahaere i raro ano i nga painga e puta mai ana i roto i taua poraka.*

Nga Take hei korerotanga atu ki Te Pirimia.

Kupu Whakatikatika i te Ture Whakatikatika, 1895, i nga Ture Whenua Maori.

Whakaaetia ana, kia tonoa kia whakaaetia e te Kawanatanga kia whakatikatikaia te tekiona 3 o tenei Ture, kia taea ai tenei tikanga e whai ake nei:—

- *Ko nga painga i raro o te tekiona 3 o tenei Ture, me hora atu ki runga ki nga whenua e ki ana i roto i te Kupu Apiti ki "Te Ture Kooti Whenua Maori, 1894."*
- *KO nga whenua katoa i wawahia i muri o te pahitanga o tenei Ture e te Kooti Whenua Maori, a e wawahia hoki a muri ake nei, me ahei te whakahaere i raro i te tekiona 3 o tenei Ture, a ko te wahi o taua tekiona 3 e arai nei i nga whenua i wawahia i muri o te pahitanga o tenei Ture me whakakore.*
- *Kia whakatikatikaia te tekiona 76 o "Te Ture Kooti Whenua Maori, 1894," kia whai mana te Maori, nga Maori te Komiti Poraka ranei ki te whakahaere i a ratou tonu wehewehe hea whenua i te aroaro o te Kooti Whenua Maori, i roto i te Kooti Whenua Maori, a kia kua te mana o te Karauna i roto i taua tekiona e kaha ki te arai i nga tonu wawahi a te Maori.*

Kia whakaaroa e tou Kawanatanga te whakawhiwhi ki te whenua i nga Maori e noho mate ana i te kore whenua.

- *I raro i nga whenua i tangohia mo te rau-patu.*
- *I raro i nga hoko o mua ki te Karauna, me te Niu Tireni Kamupene.*
- *I raro i te Ture Kooti Whenua Maori timata mai i te tau 1865 tae atu ki te tau 1872.*

Whakaaetia ana, kia tonoa kia whakaaetia e te Kawanatanga te kupu e whai ake nei. Ko nga whenua Maori katoa i tukua nei ki te Pihopa o Niu Tireni, i nga ra o mua, i runga i te tikanga hei tuunga Kareti, kura Maori (a i te mea kaore ano i tutuki aua kupu mai o reira tae mai ki naianei) me kokiri he rarangi ki roto ki te Pire Whakatikatika 1896 i te Ture Whenua Maori, hei whakahoki i aua whenua ki nga iwi tika no ratou nga whenua.

E inoi atu ana ki a koe me tou Kawanatanga kia kua e hanga he Ture arai i te iwi Maori ki te mahi i nga ika, painga hoki e puta mai ana i te moana waitai me te wai Maori.

E inoi atu ana ki a koe me tou Kawanatanga. Ko nga Pire katoa me ona whakatikatika e pa ana ki te iwi Maori, o naianei, a muri ake nei te mania ai, me tuku ki te iwi Maori me o ratou huihui i mua o te paahitanga hei ture.

E inoi atu ana ki a koe e te Pirimia kia whakaritea mai tetahi ra hei whakapuakanga ma nga Rangatira o nga Hapu o te iwi Maori e noho nei i Poneke i a ratou ake take i haere mai ai ratou i tawhiti.

Te Whatahoro: Ko te take tuatahi tenei i whakaarohia e te Komiti, a i whakaaetia me whakatakoto ki to aroaro. Ko te taima tuatahi tenei i puta ai te tonu a nga mangai o te iwi Maori i konei ki te Kawanatanga kia whakaaetia kia tukua a ratou whenua ki raro i nga tikanga whakahaere kaporeihana o te Ture. E mohio ana ano koe, rau noa atu nga pitihana kua tukua ki te Paremete, tonu kia mutu ta te Kawanatanga hoko i nga hea motuhake o te tangata i roto i nga poraka whenua. Ko te tino hiahia o nga tangata Maori inaianei, he tuku pitihana ki a koe e te Pirimia me tou Kawanatanga, tonu kia whakaaetia kia whakakorea te mana hoko o te Kawanatanga anake, a kia tukua te whenua ki nga Komiti; a ko nga hoko katoa me whakahaere me whakarite e nga Komiti i runga i te whakaaetanga o nga tangata no ratou ia poraka i a poraka whenua, a me pena hoki te tikanga mo nga rihi. E mea ana matou me pa tenei ture ki nga takiwa katoa o te koroni, haunga ia te takiwa ki te Kingi Maori, tatemea e hiahia ana nga tangata he mangai nei ratou mo taua wahi o te motu nei kia motuhake he ra hei korerotanga mo ratou ki a koe, engari ko te hiahia o era atu wahi o te koroni kia uru mai ratou ki raro ki tenei tikanga. Tuarua, e hiahia ana tenei hui kia whakakorea te mana o te Kaitiaki mo te Katoa mo runga i te taha ki nga poari kaporeihana, a me tu ko te Komihana Takiwa mo nga Whenua Karauna hei riwhi mona, hei hoa whakahaere mo te Komiti, i raro ano ia i ta te Kawanatanga tohutohu. Heoi aku kupu mo taua wahi. Mo nga kupu whakatikatika kua oti en a te ata whakamarama atu i roto i te pukapuka i tukua atu ra e matou, a e tonu ana matou kia whakaarohia mai e koe e te Pirimia.

Wi Pere: Te take i tonu ai nga Maori kia mutu te hoko a te Kawanatanga i te hea takitahi i roto i nga poraka whenua, he mate tena mo te Maori. Inahoki, mehemea tena ano he poraka whenua kua whakapaia e nga Maori, a e mahia ana hei paamu, aianei pea ka tae mai te apiha a te Kawanatanga ka hoko i etahi o nga hea i roto i taua poraka, heoi kua he te mahi paamu, kua kore e whai tikanga te poari kaporeihana o te ture nei. Tetahi hoki ki te whakahaere tonu te Kawanatanga i te tikanga hoko takitahi i nga hea, kua kore he take e tahuri ai nga Maori ki te tuku i a ratou whenua ki raro ki nga tikanga whakakaporeihana o te ture, ka ki hoki te nuinga o nga Maori, "He aha te huanga o te mahi whakatu komiti? Ka puritia e matou ta matou whenua ka hokoa atu ki te Kawanatanga" —E mohiotia ana he iwi kuare te Maori, e kore ratou e whakaaro mo nga ra e haere ake nei—He torutoru anake nga tangata i roto i te poraka e whai whakaaro ana mo nga ra e haere ake nei, a ka pupuri ratou i te whenua. Kahore hoki he pai o te Kai-tiaki mo te Katoa, tatemea he nui nga utu e puritia ana e ia i roto i nga hua mai o nga whenua Maori mo te whakahaerenga. No reira i whakaae ai te hui nei me mutu te Kai-tiaki mo te Katoa, me whakatu ko te Komihana o nga Whenua o te Karauna o te takiwa e takoto nei te whenua hei riwhi mona, hei hoa mahi mo nga komiti. Tetahi hoki, e whakahe ana te iwi Maori ki

tenei tangata ki te Kai-tiaki mo te Katoa, tatemea he nui te moni kei a ia e takoto noa iho ana, kaore he hua e puta mai ana. Kei te mohio ano hoki koe ki tenei. Kua tae atu he pitihana ki te Kawanatanga, he whakaatu atu tena ano he moni kei tona ringa e takoto ana me te kore whai hua. E whakaatu ana ahau i tenei, tatemea kihai a Te Whatahoro i whai kupu mo tena i roto i taua whai korero. Ki te whakakorea atu te Kai-tiaki mo te Katoa, ki te mutu hoki ta te Karauna hoko i nga hea takitahi, he nui nga poraka whenua ka whakahaerea i raro i tenei ture. Heoi, ki te waiho kia penei tonu te tikanga me to te ture tikanga inaianei, e kore nga Maori e whakahaere tikanga mo ratou i raro i nga tekiona whaka-kaporeihana o tenei Ture. Ka whakaaro ratou i hanga te ture i runga i te tikanga kore noa iho, a hore rawa hoki he ritenga o taua wahi o te Ture.

Te Whatahoro: I mea ano ahau ki te whakamarama i te tikanga o te tekiona nei, otiia i te mea kua puta te kupu a Wi Pere mo runga i taua mea, kahore he tikanga e whakamaramatia atu ai ano. Ma ia tangata e whakaatu te kupu mo te tab a ki a ia.

Wiremu Kauika: Tena koe, e te Pirimia, ka whai kupu atu ahau mo te taha ki toku nei takiwa. Engari me matua ki atu ahau ki te Pirimia me te Kawanatanga, i toku nei takiwa, ara, i te takiwa ki Taranaki, kei te rere-ke te tikanga o nga Ture i taua takiwa i nga tikanga o nga Ture e korerotia nei i konei. Kei te mohio koe i tangohia te whenua i taua takiwa e te Kawanatanga i runga i te rau o te patu, i nga ra o te whawhai. I whakahokia mai etahi whenua ki a matou ki nga Maori, me nga hapu e noho ana i reira. He kupu nui taku ki te Pirimia i tenei ra. Ko aua whenua i whakahokia ma ra e te Kawanatanga hei rahui mo nga hapu kei raro i te Kai-tiaki mo te Katoa, a e whai mana ana ia ki te rihi atu i aua whenua ki nga pakeha. Ka pau nga tau o te rihi mo nga tau e rua-tekau-ma-tahi ka whai mana ano ia ki te rihi mo etahi atu tau e ruatekan-ma-tahi. Na ka tonu atu nei au ki te Pirimia kia paahitia tetahi ture whakarite tikanga e hoki atu ai aua whenua ki nga Maori ina mutu nga rihi tuatahi mo nga tau rua-tekau-ma-tahi, a me mutu te mana o te Kai-tiaki mo te Katoa. Te take i tonu ai au i tenei ko te ritenga o aua rahui he mea wehe kia iti nga eka i te wahi kotahi, ehara i te poraka nui, a he tokomaha nga tangata kei reira e noho ana, a kei te nui haere hoki ratou, tetahi hoki kei te tupu ake nga tamariki. Koia ahau i tonu atu ai ki te Pirimia kia whakakorea atu te mana o te Kai-tiaki mo te Katoa ina ka pau nga tau o te rihi tuatahi mo nga tau e rua-tekau-ma-tahi. Otiia me ki ahau, me waiho ma ia hapu ma ia hapu e ki me waiho ma ratou te whenua e rihi me waiho ranei i raro i te mana o te Kaitiaki mo te Katoa, penei me to naianei tikanga. Ehara i te mea e whakahe ana nga Maori ki te tu whakahaere a te Kai-tiaki mo te Katoa; he nui hoki nga utu reti a riro mai ana i a ia, engari he hiahia tonu no ratou ma ratou ano o ratou whenua e whakahaere.

Te Whatahoro: Ka patai atu ahau ki te Pirimia mehemea ka pai ia ki te whakapuaki i tana kupu whahahoki mai mo enei take inaianei, mehemea ranei ka waiho kia ata whakaarohia e ia. Tera ranei pea e pai te Pirimia kia korerotia te tikanga mo enei take, a hei muri iho ka whakapuaki ai i te kupu tuturu.

Pepene Eketone: Ka patai atu ahau ki te Pirimia, mehemea ka waiho e ia taihoa e whakahoki mai i te kupu mo nga take i whakaaturia nei e te tiamana ki a ia kia whakaaturia atu ra ano e au aku take ki a ia, hei reira ka ahei ia ki te whakakotahi mai i te kupu.

Te Pirimia: Me ki atu ahau kei te tino rere-ke te tikanga o aua take. Me motu-ke te whakaaro i nga take i whakahaerea e te komiti—ka whakaritea e au he wa hei kitenga mo Pepene Eketone i au mo runga i te take i kiia ra e ia.

Te Pirimia: E nga rangatira me nga tangata o te Iwi Maori kua huihui mai nei ki konei i tenei ra. He nui toku koa mo taku kitenga i a koutou i tenei ra, mo a koutou kupu mihi mai hoki, a he mihi ano hoki aku mo te taha ki nga tangata o te koroni nei hei whakahoki atu hoki i a koutou mihi papai. He tino koanga ngakau ki au tenei kitenga i a koutou i tenei ra, tatemea hoki i nga tau maha o te koroni nei katahi nei ano ka huihui mai ki konei nga tangata e tu ana hei mangai mo nga tini hapu o nga motu e rua. Na, nui atu toku pouri i roto i enei ra i mahue ake nei tatemea kahore i taea e au te whakarite taku kupu mo te kite i a koutou. I karanga mai koutou i au, a i whakaritea ano e au he ra hei kitenga mo tatou i a tatou, otiia na te nui o te mahi Paremete kaore i taea e au te whakarite te kupu i whakaaetia, mehemea i pena te hapa o te kupu ki te Iwi pakeha kua nui te riri. Tena, ko koutou he nui te aroha o a koutou kupu mihi mai i tenei ra, i mohio koutou ki oku raruraru, a ahakoa tena, pai noa atu a koutou kupu mihi mai. Kauga koutou e pouri mo taku korenga i whakarite i te kupu mo te kite i a koutou i te ata nei, otira e tika ana kia whakaaturia atu e au ki a koutou, no muri mai hoki i te 8 o nga haora i te ata nei i ahei ai ahau te haere atu ki te moe. Ehara hoki i a koutou tena he. Na nga pakeha o te Paremete tenei mahi kawea roa, aianei pea ka ki koutou, "Katahi matou ka mohio ki te take i paahitia ai nga ture kino; tatemea e mahia mai ana ena i te wa e tika ai hei haerenga mo nga tangata ki te moe," Heoi ra, ka huri tenei. Tika rawa ta koutou whakaatu mai ki au i nga mea e pa ana ki to koutou iwi. Na e whakanui atu ana ahau ki a koutou mo te marama o ta koutou whakaatu mai i a koutou take, penei ano ta koutou tikanga me ta te Pakeha e ata whakarapopoto nei i ana ritenga ki te wahi kotahi. Na te huihuinga mai o nga Maori o era atu wahi o te koroni ki Poneke nei i ahei ai ratou te hurihuri i nga take, a ki taku mahara ko nga take i tukua mai nei ki au, ko te tukunga iho ena o a koutou nei mahi whiriwhiri. He pono ta koutou kupu e ki nei, he maha nga pitihana kua tukua mai ki te Paremete, engari he pitihana motuhake ena, e pa ana ki etahi mea motuhake.

Ehara i te mea na nga hapu i tuku topu mai. Kei te mohio hoki koutou, e ahei ana te Kawanatanga, te mema ranei, te kai-tuku pitihana ranei ki te tuku kupu ki te Paremete, a e ahei ana to Te Kuini tangata ki to tuku pitihana atu ki te Paremete kia whakaorangia ia i tona mate. I te whai korero tuatahi mai, i puta te kupu mo to tatou Kuini, kia ora tonu ia, kia tau hoki te ora ki runga i te katoa, me te whakaatu hoki i a koutou kupu mihi mona, me ona tangata katoa hoki i raro i a ia. Na he mahi tika tenei maku mo te taha ki a koutou, he mahi pai, tika hoki kia whakaaturia atu e au a koutou kupu ki His Excellency Te Kawana, ko ia nei hoki te kanohi o Te Kuini i roto i te koroni nei, me te whai kupu atu hoki kia tukua atu e ia ki a Te Kuini a koutou kupu mihi aroha mona. Na mo a kontou kupu mihi mai mo te Kawanatanga, mo te Minita mo te Taha ki te Iwi Maori, me au hoki, heoi me ki atu ahau, ka nui taku koa mo a koutou kupu whakapai, mihi mai hoki ki a matou. I puta mai ano he raruraru ki nga Kawanatanga i mua ake o tenei, ki tenei Kawanatanga hoki, a tera hoki e puta mai ano he raruraru ki nga Kawanatanga a nga ra e haere ake nei, i runga i nga whahahaere e pa ana ki te iwi Maori, ki o ratou nei whenua, me nga ture e pa ana ki a ratou. E puta mai ana he raruraru i runga i te rere-ke o nga tikanga, me te rere-ke hoki o nga ritenga e pa ana ki nga tangata me te koroni hoki. Kia tika ai nga whakahaere o te Kawanatanga, me ata whakaaro te rere-ketanga o nga tikanga i ia wa, i ia wa, a me titiro ki mua atu ka taea ai te pera, me te hanga i nga ture, me te whakahaere hoki i nga ritenga mo nga Maori kia puta ai he painga, he oranga ki runga ki a ratou, kia tatu ai hoki te ngakau. Kaua koutou e pouri, ki te kiia atu e ahau he iwi horo te iwi Maori ki te whakaputa i ona whakaaro—e kore tenei e taea te aha, he ritenga Maori hoki—ki te tupono ki tetahi mea e hiahiatia ana e koutou, ka rite te whakaaro, ka mea koutou, me hohoro tenei te whakaoti, ahakoa pea tona tukunga iho he tino whakarereke i to mua ritenga. Puta ana ta koutou hiahia kia rereke, a me hohoro tonu te mahi. Na, ehara tenei tu mahi hohoro i te mahi pai. Me ata mahi, me ata whakarite, me ata whakaaro hoki nga mahi whakatikatika, ma te pera hoki ka tau ai he painga. I roto i a koutou nei hui, e kore e pai ina ka whakatuturutia te kupu kia riro atu ma nga taitamariki te whakaaro, tatemea he iwi porangi, kaika hoki ratou, e mea ana hoki kia hohorotia te whakaoti i te mahi, engari ia tena ano he kanmatua kei roto i a koutou nei hui, he tangata marama nei ratou hei kai-arahi mo koutou, tatemea kua kaumatua ratou a e mohio ana ano ratou ki nga ritenga whakahaere o te ao. Heoi ra, na reira au e ki atu nei e kore e tika mo te taha ki a koutou, e kore koutou e tino kite i te painga, ki te hohorotia a koutou mahi whakahaere tikanga. Na, hei whaka atu i te rere-ketanga o nga tikanga, i whakaaturia e Hana Rangi te Puni nga tikanga o te taenga tuatahi mai o te Pakeha ki Poneke nei, i puta ai te kupu a nga rangatira Maori i reira, "Na te whenua nei, naumai; na to matou nei whenua, naumai, naumai." Inaianei, kua rere-ke te tikanga. Kua tu he whare ki runga ki nga puke katoa, ki nga tahataha me nga awaawa. He tino taone whai tikanga tenei, me te tini o nga whare nunui, e tae ana ki te toru-tekau ma-whitu mano te tokomaha o nga tangata o tenei taone. Ko koutou e tu mai nei he mangai no nga hapu o nga motu e rua, kei waenganui koutou i aua toru tekau mano pakeha ra, i kitea mai nei ratou ki konei i runga i te powhiri a nga rangatira i rokohanga mai ki Poneke nei i te taenga tuatahi mai o te pakeha ki konei. Heoi ra, i te mea kua iti haere nei koutou, he morehu nei koutou no te iwi kaha, me te mau tonu ki taua iwi o nga whakaaro rangatira, iwi whakahoia, atawhai tonu hoki i te pakeha, kua tae mai koutou i tenei ra ki te tono kia ata whakaarohia nga take i tukua toputia mai nei e koutou— heoi ra, e tino whai take ana ki runga ki au e tu nei hei tumuaki mo te Kawanatanga kia ata whakaarohia e au a koutou kupu whakaatu mai. Kaua koe e Te Whatahoro, i tu mai nei hei mangai mo te komiti, e pouri tatemea i matua whai kupu atu ahau mo ta te wahine taha, e tau ana kia pera, e tika ana hoki. Na Hana Rangi te Puni hoki nga kupu tuatahi mo te karanga mai ki au, i whakaaetia hoki e koutou kia pera, he wahine ia, tatemea hoki no te taha ki taua rangatira nui ia, ara ki a Te Puni. A i au e whai kupu atu nei mo runga i taua take me ki au, ka nui taku pouri tatemea kaore e whakaritea ana he tikanga i enei ra pera me era i whakaritea i te wa i timata ai nga Maori ki te tuku tuatahi atu i o ratou whenua ki te Niu Tireni Kamupene. Ki nga rangatira o aua ra hei painga mo nga uri i muri i a ratou taua tikanga whakarite whaka-tekau, e ki atu nei ahau he tino take pouritanga te mahi whakarere i taua tikanga. E kore e pai kia tukua atu nga whaka-tekau ki te ringa o te Kai-tiaki mo te Katoa takoto ai i runga i te tikanga penei me enei, tatemea kahore i puta mai he painga ki nga tangata i meingatia kia whiwhi i te painga i te wa i wehea ai ana whaka-tekau ra. Na, kaua koutou e ki na te Kai-tiaki mo te Katoa te he. Heoi tana he whakahaere i nga tikanga o te ture, engari ia, na te kore marama, na te tu hoki o nga kupu o te ture na reira e kore e taea e ia te whakahaere he tikanga ke atu i to niaianei tikanga. Na, mo te pouaka e takoto nei te moni, e rua ona ki, kotahi kei te Kai-tiaki mo te Katoa e pupuri ana, kotahi kei te Paremete, a me whakahaere tikanga te Paremete mo te ki i a ia, me whakatuwhera e ia te pouaka, me whakaae atu nga mea e tika ana kia whakaaetia ma nga Maori. E tan ana tenei, a e tika ana hoki kia whakawhiwhia koutou. E ki nei au me whakatuwhera te pouaka, a tenei te Paremete te tatari nei ki te whakahaere tika i taua ki. Ki taku mahara, kua whai kupu atu ahau mo runga i nga tino tikanga o te take i whakaaturia mai nei e Hana Rangi te Puni, a ka whai kupu atu nei ahau mo nga take i whakatakotoria mai nei e te Komiti ki toku aroaro. E kite ana ahau, ko te kupu tuatahi i roto i nga take, he mea na koutou kia whakatikatikaia te Wahi II. o te Wahanga II. o "Te Ture Kooti Whenua Maori, 1894," he mea kia whakakorea te Kai-tiaki mo te Katoa, a me hoatu ko te Komiti Poraka, me te Komihana, tetahi apiha ranei o te

Kawanatanga kua whakaturia mo te tikanga whakahaere whenua. Na, he tikanga nui tenei, he tikanga rere-ke i o mua tikanga, a e tau ana kia whakaarohia nuitia. E rere-ke ana tenei tikanga—akuanei pea ka kitea he he kei roto, e rere-ke ana hoki i te tikanga kua whakaaetia nuitia e nga Maori. Kei te penei hoki te kupu a etahi Maori tokomaha, "Wahia a matou whenua katoa, wehewehea nga poraka, kia riro motuhake ai i ia tangata o matou, tona piihi, tona piihi, me te waiho mana te tikanga mo tona piihi, mo tona piihi, kei te pena te whakaaro o etahi tangata tokomaha o te Iwi Maori. E ki ana ratou. "E ahei ana ano matou ki te whakahaere i o matou whenua, e ahei ana matou ki te ngaki i aua whenua ki te whakahaere tikanga hoki ki runga ki aua whenua, pena me te Pakeha, heoi ra, whakahaerea atu he tikanga ki a matou ano he pakeha matou." Kei te pena te whakaaro o etahi Maori tokomaha. Engari me penei ke te tikanga o ta koutou kupu mai, "Kaore matou e pai ki tena; e mea ana matou—me takoto topu te poraka whenua, e mea ana hoki matou me noho katoa nga tangata no ratou te whenua ki runga ki te poraka, a ma te komiti e whakahaere te tikanga mo te whenua." E ki ana koutou me kaua te tangata kotahi e whakahaere tikanga mo runga i te whenua, engari me whakahaere i runga i te tikanga whenua o te iwi, kaua i runga i te tikanga motuhake. Kei te pena taku titiro atu ki a koutou kupu mai. Na, tenei te raruraru nui mo tatou: kei nga whenua kua oti nei te wehewehe, kua whakataua nei te whai-paanga o te tangata kotahi, tena pea ka puta te kupu whakahe a nga tangata pera mo ta koutou e tono nei kia mahia e au. Engari ki te takoto topu te poraka whenua, ki te mohiotia nga tangata no ratou, katahi ka marama ta koutou e tono nei, heoi kau pea te tikanga ahua pakeke mo nga mana hei tukunga atu ki nga komiti, me te mahi whiriwhiri, pooti hoki i nga tangata mo te komiti. Ka ahua pakeke te mahi whiriwhiri i nga tangata mo te komiti, inahoki ki te tupono he tamariki pea etahi o te hunga no ratou te whenua, akuanei ka whakahaerea e te hunga e tu ana hei mangai mo ratou nga tikanga mo te taha ki a ratou. Tetahi hoki ki te meingatia kia whakaaetia he riihi mo etahi tau maha, me whai mana koia te komiti ki te whakahaere tikanga ki te riihi ki te hoko ranei i te whenua ki te kore e matua whakaaetia taua tikanga e nga tangata e tino whai tikanga ana ki taua mea, e te nuinga ranei o ratou? Ko taku e pai ai kia whakatakotoria mai e koutou etahi kupu whakaatu, kupu whakamarama mai i te tu whakahaere mo tenei mea. He pai ano te whakatakoto tikanga kia whakahaerea, engari ia me tika te mahi, me titiro tupato atu tatou ki mua, me whakaaro hoki he aha ra tona tukunga iho, i mua i to tatou tukunga topu atu kia waiho ma te komiti kua pootitia e whakahaere te mana e ahei ai taua komiti anake te hoko, te riihi ranei i nga whenua o nga tangata takitahi. Tenei tetahi o nga tino raruraru e tau nei kia whakaarohia e tatou, tetahi o nga tino mate e pehi nei i a koutou, ara, ko te whakaurunga o nga ingoa o etahi tangata toko-wha, toko-rima ranei hei kai-tiaki, me te mohio ano i meingatia kia tu ratou hei kai-tiaki mo nga Maori e wahi-paanga ana ki te whenua, a i te pahuretanga o nga tau maha, ki ana ratou no ratou ake te whenua, a riro ana te whenua o nga tangata i whai take tika nei ratou ki te whenua. Na te ture i mana ai tena tu mahi, engari he ture he te ture i ahei ai te pera. Ka ki atu nei ahau e kore rawa ahau e pai ki te tuku motuhake atu i te mana ki te komiti, e ahei noa atu ai te komiti ki te hoko ki te riihi ranei i te whenua. Engari ia ka whakaaetia e au tenei, i mua i te hainatanga o tetahi riihi, i mua ranei i te whakatuturutanga o tetahi hoko, me tuku te kupu mo te hoko, mo te riihi ranei ki tetahi hui kia whakaarohia e nga tangata no ratou te whenua i mua i te whakatuturutanga. Na, tenei ano tetahi tikanga tiaki, ara he whakarite ma tetahi apiha Kawanatanga, ara ma te Komihana o nga whenua o te Karauna o te takiwa, ma tetahi apiha ranei kua whakaturia mo taua mahi, e tuku kupu mai ki te Minita mo te Taha Maori a te wa e whakaarohia ai aua mea, hei whakaatu kei te tika aua mea e whakahaerea ra. E kore e tika ki a koutou kia tere tonu taku whakahoki atu mo a koutou take. He roa hoki koutou e whakaaro ana i enei take, he maha a koutou hui i etahi wahi o te koroni nei, a he roa koutou e mahi ana a katahi ka kitea te kupu tuturu. Heoi ra, e kore e tau he tika ki a koutou ki te whakahokia atu e ahau he kupu tuturu i tenei ra, engari ia ka whakatakotoria atu e ahau a koutou kupu mai ki nga aroaro o aku hoa Minita, ka ata whakaarohia e matou aua mea, a ka whakahaerea he tikanga a muri ake nei. Ki te taea te whakatika nga mea nei mehema ka tukua atu tetahi mana whakahaere mo koutou i aua mea, he koanga ngakau tena, otiia, me waiho ano, taihoa e whakaputa te kupu tuturu. Heoi ra, e pa ana enei kupu ki a koutou take tuatahi o tenei ra. Me ki ahau i tenei tikanga, e whakaaro ana ahau kua tae inaianei ki te wa e tika ai ma koutou ano e whakahaere he tikanga mo koutou i runga i etahi mea: ae, e whakaaro ana ahau he tikanga pohehe te tikanga i whakahaerea i mua ake nei, tatemea kihai i tukua atu he mana e tau nei kia tukua ki runga ki te iwi Maori. Ki taku mahara ko te tangohanga o te mana whakahaere i a koutou, me te whakahaerenga atu i nga tikanga mo koutou ano he tamariki koutou, ko nga putake mai ena o nga mamae katoa. Kahore o matou hiahia kia iti haere te iwi, engari ke e mea ana matou kia tuturu tona ahua, kia takoto mai tetahi mea hei tirohanga atu; ki a au hoki ko te tangohanga o aua mea i te iwi Maori te putake o nga mate e pa nei ki a ratou inaianei. Tenei hoki tetahi take, he take nui ki a koutou, engari ki a au ehara tena i te take nui, he ngawari hoki te ritenga mo tera, ara, taku e mea nei ko te tikanga kohi reiti, taake hoki. Kua takoto he Pire hei whakatikatika i te ture mo enei mea, a i raro i tenei Pire e meingatia ana ma nga tangata no ratou te whenua e whakatu tetahi o ratou, mo te taha ki a ratou, hei kai-tango i nga panui e tukua atu ana ki a ratou, hei whakahaere hoki i te tikanga mo te mahi utu reiti. Mehemea e whakaae ana koutou kia whakaturia he komiti, a kia pootitia hoki hei whakahaere i tenei tikanga, kaore aku kupu whakahe

mo tena. Ki taku mahara ka taea ano tenei i raro i nga tikanga o Wahi II. o te Ture e mana nei inaianei. E tika ana ano kia tukua atu he mana whakahaere ritenga mo nga tikanga e pa ana ki te mahi reiti i te whenua. Ma nga kupu whakatikatika nei ka rite ai a koutou whakaaro mo runga i taua mea. Na, i te tukunga atu o te mana penei ki te tangata, ara, te mana whakatu i tetahi hei kai-tango i nga panui mo te utu reiti, tuhi hoki i nga ingoa o nga tangata pera ki roto ki nga pukapuka kai-utu reiti, ka ahei ano kia hamenetia ratou ki te kore e utua nga reiti; a me tuku atu hoki e koutou he mana ki aua Maori kua whakaturia peratia ra e ahei ai ratou te tono kia whakawakia te hunga e kore nei e utu reiti, ki te kore ka waiho ma ratou tonu e utu, kei te penei te ture inaianei mo te taha pakeha, ki te kore e utua nga reiti i roto i tetahi wa kua whakaritea, e ahei ana te poari takiwa ki te hoko i te whenua. Na, kua tiakina e matou taua tikanga, kua oti i a matou, me kaua e pera te tikanga ki runga ki nga whenua Maori, ki te kore e whakaaetia e te Minita mo te Taha Maori. E whakaaro ana ahau me whakaae—(na Timi Kara te kupu mai ki au) — ma te Minita mo te Taha Maori e rihi, e whakamana ranei te komiti ki te rihi i tetahi wahi o te whenua, he mea kia ahei ai te utu i nga reiti mo te poraka nui tonu ki nga utu reti e puta mai ana i te piihi ra. E mea ana ahau tera ka paahitia he ture i tenei nohoanga o te Paremete e rite mai ai o koutou nei whakaaro, a e kore atu ai hoki he paweratanga o te ngakau mo runga i tenei mea. Kei te mohio ano au, e kore nga Maori e pai kia kiia e kore ratou e manaaki i te ture, kia kiia hoki kaore o ratou hiahia kia utu reiti ratou penei me nga pakeha nei, he tikanga whakaiti hoki tenei i te tangata. E mohio tuturu ana ahau tera ka utua e ratou nga mea e tau ana kia utua penei me te pakeha, engari tae noa mai ki naianei kaore i marama te ara e taea ai tenei e ratou, na te he hoki o te ture i penei ai. He nui nga kupu whakakino mo te Maori mo runga i tenei. Kua whakapaea ratou, kua kiia hoki kaore ratou e utu ana i nga mea e tau ana kia utua. Kei te he tenei. Engari ia, ko ta te Maori tikanga, haunga ia etahi tangata takitaki—he whiu noa i te moni. Ka whiwhi ia ki te moni, tere tonu te whiu, ano he wai te kaha o te rere. E kore e taea te ki he iwi kai-ponu ratou, te ki ranei e kore ratou e utu ahakoa whiwhi i te moni. Heoi ra, me whakarite e tatou he tikanga e ahei ai ratou te utu i nga mea e tau ana kia utua. Na mo te tuatoru o nga kupu, o nga mea i tukua mai nei ki ahau, e ki ana ahau kei te paahitanga o te ture te tikanga mo te tukunga mana ki nga Komiti Poraka. Ko te ritenga mo te take tuatahi e pa ana ki te katoa. Mehemea ka whai mana koutou ki te rihi ki te hoko ranei, ka pena ano hoki te whai mana i raro i te kupu tuawha ki te tuku tono atu ki te Kooti kia whakahaerea te ture ki runga ki nga paanga o nga tangata takitahi. Na, tenei au te kite nei i tetahi take nui kua whakaaturia mai nei ki au, he take mamaetanga tenei ki au, tatemea e kite ana hoki au kei te tokomaha nga tangata whenua kore i roto i te koroni nei. Heoi ra, he kupu whakaatu tenei naku mo runga i taua mea, koia tenei. Tena ano etahi tangata i Aotea-roa nei, i te Waipounamu ano hoki pea inainei, he nui te whenua kai a ratou kaore nei e taea e ratou te mahi. Mehemea ka tukua atu e ratou aua whenua i runga i te tikanga hoko, rihi ranei, ka whiwhi nui ratou i te moni. Na tenei taku kupu tono atu ki a ratou mo te taha ki etahi atu tangata o to ratou nei iwi ano, kua kore nei e rite ki a ratou te whai whenua, i te mea i tukua atu e o ratou matua o ratou nei whenua mo te utu kore noa iho, waiho iho kia mate nga uri, koi nei taku kupu, e kore ranei aua Maori whai rawa ra e whakaae kia whakaputa aroha atu ratou ki nga Maori whenua kore i roto i te koroni nei? Na, ka penei ta matou kupu atu ki nga tangata whai whenua nui, kei te whakaae ranei ratou kia whakataua he utu ki runga ki te whenua na, ara me ki kia rua nga hereni mo te eka, hei whakamarama ia tenei i te ritenga o taku kupu whakarite nei, ka tuku atu ai ki te Kawanatanga kia whakahaerea mo te taha ki nga Maori whenua kore? Ma koutou tetahi hawhe, ma te Kawanatanga tetahi hawhe, a me waiho tenei hei whenua tuturu tonu mo enei tangata whenua kore, me tuku taua whenua mo te hawhe o te utu. Ara kia kotahi hereni ma nga tangata no ratou te whenua, kia kotahi ma te Kawanatanga, kia rite tahi ai ta tatou aroha—hei arohatanga tena ki nga tangata whenua kore. I puta mai tetahi wahi o tenei he i te taha pakeha, i puta mai tetahi i te taha Maori; a i runga i taku nei kupu whakaatu, ka waiho ma nga taha e rua e whakatika te he i tukua nei e raua tahi kia haere tonu. Me ki hoki ahau, kua rite te whakaaro o te Kawanatanga ki te whakahaere i nga tikanga e taea ana kia kore ai he Maori whenua kore a muri ake nei, me te whakarite tikanga hoki mo ratou, me awhina hoki nga Maori i tenei, kia ora ai enei Maori whenua kore.

Tenei hoki tetahi take, i nga ra o mua, i hoatu e koutou, ara e o koutou matua etahi whenua nui mo nga ritenga mo nga kura, mo te mahi whakaako. A i roto i nga rere-ketanga o nga tikanga, kua tangohia e nga Hahi nga whenua nei, a ko te kupu hei whakaarohanga, mehemea ranei kua whakahaerea nga hua mai o enei whenua mo runga i nga tikanga i hoatu ai e nga kai-tuku ki nga Hahi. Ki taku whakaaro he mea tika kia hanga e tatou he ture, mo nga meatanga e tau ana kia pera, hei whakamana i te Kawanatanga ki te whakatu i tetahi Komihana hei tino uiui i nga tikanga o tenei mea, hei kimi mehemea e whakahaerea ana nga whenua i hoatu ra mo nga tikanga i meingatia i te tukunga kaore ranei, mehemea ranei e puta mai ana nga painga i meingatia e o koutou matua hei painga tuturu mo a ratou tamariki mo ake tonu atu, mehemea ranei e whakaritea paitia ana nga tikanga i meingatia e o koutou matua kia whakahaerea. Mehemea kaore e whakaritea ana, kua takahia te kupu i whakaaetia i te hoatutanga o te whenua. A ma te hohoro o te mahi whakatika i tenei ka puta ai te painga mo te katoa o nga tangata e whai ritenga ana. Tenei tetahi take, ara mo te mana mahi ika i nga awa me etahi atu wahi. Me ki ahau, tae mai ki naianei kua manaakitia e matou, a tera ka manaakitia e matou, te Tiriti o

Waitangi. Kaore o te Kawanatanga hiahia, o te Paremete ranei, ki te mahi i tetahi mahi e pa ai he he ki a koutou, e iti ai ranei o koutou nei mana i raro i taua Tiriti. Kua tae ki tenei take ara mo te tukunga atu i nga Pire kia whakaarohia e nga Maori i mua i te tukunga atu ki te Paremete. Heoi, ki taku mahara, tena ano he Pire e tika ana me whakaaro e nga Maori i mua i te paahitanga hei ture—ara nga ture whakahaere tikanga ki runga ki nga Maori. Ko to matou nei raruraru nui, ko te raruraru ano o o koutou tupuna, me tona heke tonu mai ki ia whakatupuranga, ki ia whakatupuranga, ara ko tona ritenga, ko te kupu nei "Taihoa." Tena ano hoki tetahi raruraru, koia tenei. Ka whakatakatoria e matou tetahi Pire e pa ana ki nga mea Maori, he rere-ke nga whakaaro o te tangata. Ka ki taku hoa i te taha matau nei, ara, a Hone Heke, te mema mo te Takiwa Pooti Maori ki te Raki. "Ka kino" a ka kiia e taku hoa Minita i te taha mau nei, ara, e Timi Kara. "Ka nui te pai." A ma te Paremete taua mea e whakatau. Ka ki te Kawanatanga "Taihoa" a ka mutu mai i tena. Ko te kupu tena mo nga take i tukua mai e te komiti. Kua whakapuakina whakapototia atu e au aku nei whakaaro mo ia take mo ia take, he mea kia tatu ai o koutou whakaaro, a kia ahei ai koutou te hurihuri i tetahi taha o te korero mo aua mea. Ka penei atu taku kupu. Ata hurihurhia aku kupu, a ka ata hurihurhia hoki e matou ko aku hoa Minita nga take kua whakatakatoria mai nei e koutou, a e tumanako ana ahau tera ka huihui mai ano tatou ki te korero ano i enei mea, a ka taea te whakaoti pai. E tau ana kia whai kupu atu hoki ahau ki te tangata i tu nei hei mangai mo te Tai-hauauru o te Motu nei. Kei te rere-ke te tikanga o nga whenua o nga tangata o te Tai-hauauru i to te tikanga o nga whenua o nga tangata i whakaaturia mai nei e te komiti. I ahua pouri ahau mo te putanga mai o te tono kia whakakorea atu te Kai-tiaki mo te Katoa, i runga i te mahi whakahaere i nga whenua i raro i nga tikanga o Ture Rahui Whenua Maori o te Tai-hauauru, koia nei hoki te take o taku pouri. E ki ana nga pakeha katoa i retia atu nei e te Kai-tiaki mo te Katoa nga whenua ki a ratou, he tangata kino ia, ko tana mahi he tono kia nui te moni, e kore e whakaaetia e ia he utu mo a ratou whakapainga, e whakahaere ana ia mo te taha ki nga Maori kaore mo te taha ki nga pakeha. E rite ana te ahua o te Kai-tiaki mo te Katoa raua ko te Pirimia, ara e rua nga taha hei whakaarohanga ma raua, no nga Maori tetahi taha, no nga pakeha tetahi. He mahi pakeke te mahi whakahaere tikanga e paingia ana e nga Maori, he nui te ritenga e tonoa ana e ratou. E kore e taea te whakarite tikanga e paingia ai e nga kaitango-riihi, he nui hoki no te ritenga e tonoa ana e ratou. Kei te pena hoki te tikanga. Heoi ra, he mea tika kia kiia atu e ahau ki a koutou kua huihui mai nei, i te tukunga atu ma te Kai-tiaki mo te Katoa aua whenua i te Tai-hauauru ra e whakahaere, hui katoa mai nga utu reti e puta mai ana i taua wa e £6,000 anake e puta mai ana i te tau, inaianei e tae ana aua utu reti ki te £20,000 i te tau. Ki taku ake mahara, nui rawa ake te moni e riro mai ana i te Kai-tiaki mo te Katoa i te moni e riro mai mehemea i waiho ma nga Maori ano e whakahaere te tikanga ki runga ki nga whenua nei. Mehemea hoki na nga Maori te ritenga whakahaere kua maha nga ara e whakahaerea e te pakeha. He whakawai tetahi, i etahi wa ka tonotonoa ratou; heoi ra i raro i enei tikanga, mahara ana ahau pai rawa atu te waiho kia tu tetahi tangata hei tiaki i te ture kia whakahaerea tikatia kia kaua ai e pa he mate ki nga Maori. Kua tino whakaarohia e au a koutou nei mahara, ko taku mohio ki a koutou kei runga ake i ta koutou. Ki te pangia a koutou tamariki e te mate, ki te pa ranei he mate ki a koutou, no te paanga o te mate, ka tahuri mai etahi o nga hoa tata ki te whakaputa aroha ki a koutou, a no reira ka puta atu te aroha o o koutou ngakau ki a ratou. Ka whakahoa tetahi ki tetahi, a muri mai ka tae mai ki a koutou korero penei ai "Tena te piihi whenua e hiahia ana ahau ki te reti, ki te hoko mai ranei i a koutou." Ka mahara te ngakau ki tana mahi atawhai i nga ra o mua; ka whakaaetia atu; no te ritenga whakahoa tenei mahi, tukua atu ana kia riro i a ia, he kore no koutou e pai ki te ki atu "Kahore." Tena ano hoki tetahi tikanga e whakahaerea ana e ratou ki runga ki a koutou, ara, he nama pea ta koutou; e tau ana kia utua atu he moni ki a ratou. Ka ki ratou "He uri koutou no tetahi rangatira nui, he iwi to-tika koutou, e kore koutou e pai kia kaua e whakaeangia nga nama e taea nei ano e koutou te whakarite, otiia e mohio ana koutou e tika ana kia utua mai ta matou moni, otiia kaore e utua ana. Ehara tenei tikanga kore utu nama i te tikanga rangatira." No reira ka riri koe, ka ki atu "E kore au e pai kia kiia mai e kore au e utu i aku nei nama, tangohia atu te whenua na; ka ea aku nama i tena; tangohia atu, kua mutu taku whakaaro ki a koe." Kei te pena ta ratou tikanga ki nga Maori i riro ai a ratou nei whenua. Na he kupu whakarite tenei kia marama ai toku nei hoa o te Taihauauru ki tenei tu mahi whakawai, kia kitea ai hoki he iwi whakapono noa koutou ki a te tangata kupu, tena, tirohia te mahi a tetahi pakeha, ko Wiremu nei te ingoa, i hoatu he tieke ki a ia e £5,000 nga moni, he mea hoatu mana e tiini mo te taha ki nga tangata Maori no ratou te whenua, whakapono atu ana ratou ki a ia, whakaaro ana ratou ko ta ratou na hoa tena; Heoi, hoatu atu ana te tieke ki a ia, kihai ratou i kite i te moni, a ngaro atu ana te whenua. Na, mehemea i waiho ma te Kai-tiaki mo te Katoa taua moni ra e whakaputa atu ki nga Maori kua kore e hoatutia noatia atu taua tieke i taua wa. Na, e ki mai ana taku hoa, a te paunga o nga tau e rua-tekau-ma-tahi, a te paunga o nga riihi, me patai atu ki nga Maori te tikanga mo te whenua i mua i te whakahoutanga o te riihi. Ki au, e rua pea tekau, tekau-ma-warua ranei nga tau e toe mai nei. Pai atu pea kia waiho ma nga tangata ko ratou nei nga tangata no ratou te whenua a taua wa e whakaaro te tikanga mo tenei. Mehemea hoki ka whakaotia e tatou inaianei, ka ki ratou, pai atu te waiho ma te Kai-tiaki mo te Katoa e whakahaere te tikanga mo enei riihi, i te tuku mai ma matou ano e mahi. Ki taku whakaaro pai atu te tatari mo enei tau kotahi tekau ma waru, a kia pau aua tau me waiho ma nga tangata no

ratou te whenua a taua wa e whakahaere he tikanga mo te taha ki a ratou. Na, e aku hoa rangatira kua mutu ta tatou mahi mo tenei ra. Kua whakatuwheratia mai e koutou o koutou ngakau kia maua ko taku hoa Minita. Kua mohio nei maua ki nga mea e hiahiatia ana e koutou ko o koutou iwi, e tu mai nei nga rangatira me nga tangata nei hei mangai mo nga hapu i runga i nga motu e rua. Na kua whakatuwheratia atu nei e au te whakaaro o te Kawanatanga ki a koutou. Ka ki atu nei ano au i te kupu kua kiia nuitia atu ano i mua, ara, ko te hiahia o te iwi pakeha kia ora tonu koutou. A kua kaha hoki te whakaaro o te iwi pakeha kia tiakina nga whenua e tau ana kia ora pai ai koutou. Ki te kore koutou e whai whenua tera koutou e mate. E hanga ture ana matou, he nui te taima e whakapaua ana e matou, e mahi nui ana matou ki te kimi tikanga e neke ake ai te ora mo nga pakeha o te koroni nei. A ki te kore e mahia e te Paremete me te Kawanatanga he tikanga e neke ake ai te ora mo o matou teina o te taha Maori i noho nei i te koroni i mua i te taenga mai o te pakeha ki konei, kia rite ki te tikanga e whakahaerea ana mo te taha pakeha, he tikanga kaiponu rawa tena. He nui toku pouri i toku tirohanga i te tatauranga o nga Maori i mua tata ake nei, kitea ana kaore i nui haere, engari kua iti haere ke te tokomaha o te iwi Maori. E tumanako ana ahau tae raw a ake ki tera tatauranga kua tokomaha haere te iwi Maori. Kaore au e mohio ki te take e kore ai. Tatemea hoki i runga i te rere-ketanga o nga tikanga e tau ana kia whakaarohia e koutou tenei. Me tahuri koutou ki te whakahaere i nga ture mo te tinana i roto i ia hapu, i ia kainga, kia ora roa ai te tangata, me whakakore atu nga mea whakamate tangata. E whai ana ano koutou i a matou nei tikanga me a matou nei ritenga pakeha. E kakahu ana koutou i a te pakeha kakahu. Muri iho ka hoki koutou ki o koutou kainga ki reira whai ai i a koutou nei tikanga ko o koutou tupuna. Ki taku mahara na te rere-ke o enei tu tikanga i tino mate ai te iwi Maori. Na, i roto i nga painga o te iwi pakeha kua tae mai hoki nga mate pakeha ki konei, a ma nga takuta pakeha anake ka taea ai enei mate te rongoa. Na tenei ta matou nei tikanga awhina i a koutou mo runga i tenei mea. E whakaaro ana matou kua tae inaianei ki te wa e tika ai kia kohikohia etahi o a koutou tamariki kia kawea atu ki nga kura Takuta, kia mohio ka whakahoki atu ai hei takuta mo to ratou nei iwi, hei whakahaere tikanga hoki mo te tiaki i te ora mo to ratou iwi. He nui nga mea i hiahiatia e au ki te korero atu ki a koutou, otiia, be kore taima inaianei, engari ia me mohio mai koutou, ko aku kupu katoa, me a matou nei kupu whakaatu ki a koutou, i whakapuakina katoatia enei i runga anake i te hiahia kia puta ai he painga ki runga ki te iwi Maori. Kei te penei ano taku aroha ki a koutou me taku aroha ki aku tamariti ake. No te roa o te kawenga o taku mahi whakahaere i runga i toku turanga hei Minita mo te taha Maori, kitea ana e au te ngakau pai o te iwi Maori, me toku manaaki hoki i a ratou. Ka aroha tonu ahau ki a koutou. A ko koutou me aroha tonu ki a matou, ki te pa he raruraru ki a koutou, ki te heke iho tetahi kapua mangu ki runga ki a koutou, ki te tau he pouri, he mamaetanga ranei, whakaaturia tonutia mai ki te Kawanatanga, penei me ta koutou i whakaatu mai ai i tenei ra. Me noho huihui koutou i te tuatahi, ka mohiotia nga mea whakararuraru, hei reira ka haere mai ai ki te Kawanatanga, a tera ka puta atu he painga ki a koutou. Hei kupu whakamutunga tenei maku, e tumanako ana ahau tera koutou e whiwhi ki nga painga katoa i meatia e te Kai-hanga kia tau ki runga ki ana tamariki; a kia roa o koutou ra, kia ora koutou, kia noho hoki i runga i te ngakau tatu me te rangimarie.

Te Whatahoro: E hiahia ana ahau ki te tuku patai atu ki a koe mo te take whakamutunga o aua take ra. He mea atu kia whakaritea mai tetahi atu ra hei korerotanga mo tatou kia ahei ai matou ki te whakatakoto i etahi atu take ki tou aroaro.

Te Pirimia: Ka ahei pea ahau kia kite i a koutou a te Hatarei o te wiki e haere ake nei. Ma Timi Kara, e whakaatu atu ki a koutou.

Hone Heke: E hiahia ana ahau ki te whai kupu atu ki te Pirimia. E Ta, e mea ana ahau, ahakoa, e rere-ke ana aku whakaaro i au mo runga i te whakahaerenga tikanga ki runga ki te iwi Maori, e tika ana e tau ana i to taua kitenga tetahi i tetahi i waho o te Paremete, kia whakahaerea e taua nga ritenga mihi rangatira tetahi ki tetahi, e tau ana hoki kia pera te ahua o nga tangata katoa. Na, e Ta, e hiahia ana ahau ki te whakapuaki kupu whakawhetai atu ki a koe mo to whakaaro pai ki nga Maori i tu mai nei ki to aroaro i tenei ra, me to ata whakarongo ki a ratou nei take. A, e tino tumanako ana ahau, tera ka puta mai he painga i runga i tenei hui. He tika, ko te whakaaro hoki tena o tatou katoa, o nga Maori me nga Pakeha, kia puta mai he painga i roto i nga hui penei me tenei ki runga ki nga tangata katoa. Heoi ra, hei kupu whakamutunga, e Pa, ka whakawhetai atu ano ahau ki a koe mo to whakaritenga i tetahi wa hei korerotanga ki nga Maori, ki te whakarongo ki o ratou nei mate, whakarongo hoki ki o ratou take kua oti nei te whakatakoto ki tou aroaro, me te whakapuaki hoki i o mahara mo nga tikanga i tukua atu hei whakaarohanga mau.

Mehaka Tokopounamu: He mangai au no Tuhoē, a ko taku e hiahia ai kia kite i a koe a te Mane. I konei tonu an e noho ana i te wa mai ano i tuwhera ai te Paremete, a kahore nei ano ahau i whai ra hei kitenga i te Kawanatanga, hei korerotanga hoki i nga take o taku nei iwi. Kei te mohio ano matou he nui o raruraru i runga i te taimaha rawa o nga raahi o te Paremete, no reira tuturu ana o whakaaro ki te whakahaere i aua mea, me ta matou mohio kahore o ra watea hei kitenga i a matou i runga i o matou nei take.

Te Pirimia: Ka kite au i a koutou a te Mane, ma Timi Kara te haora e whakaatu atu.

Wi Pere: Kei te whakanui atu au i a koe e te Pirimia mo o kupu i whakapuaki ai i tenei ra ki te iwi nei. Kua

whakatutukitia e koe a ratou take me a ratou hiahia ki o kupu whakahoki mai. Kotahi anake te mea e toe nei, ara, he whakarite i te huarahi e tika ana hei whakamana i nga kupu i whakaaetia o nga take i whakatakotia atu ki to aroaro i tenei ra. Me ki atu ahau, ki taku mahara ka taea ano e koe te tuku mahi ki nga komiti Maori e ahei ai aua komiti ki te tino mahi i tetahi mahi awhina i a koe e puta ai hoki he painga ki te whenua nei. Ehara aku nei kupu mo nga komiti i whakaturia i mua ake nei, tatemea kaore he mana whakahaere tikanga pai i aua komiti, i araiia ena e nga tikanga o te ture, engari mehemea e whakamahia ana nga komiti penei me enei e tonoa nei e nga Maori, ko reira koe kite ai ka tahuri o hoa Maori e tu nei ki te awhina i a koe i runga i o mahi whakahaere mo te iwi Maori. Tatemea koina hoki te tino mea e mahia, mai nei e te whakakotahitanga Maori, kua rongo ano hoki koe, ara ko to ratou nei hiahia kia mahi tahi me nga mana e tu nei ki te whakatakoto, ki te whakaoti hoki i tetahi tikanga e puta ai he painga ki nga iwi Maori. Koi nei a matou whakaaro, engari ia ma te tuku topu atu i o matou take ki nga mana, e marama ai, e oti ai. E kore te mea e tupu noa mai, me whai take ano katahi ka pono te tupu, me whai take tonu nga tikanga e mahia ana, a ko nga tikanga kotahitanga o te iwi Maori i tupu mai i runga i to ratou hiahia kia taea ai tetahi painga mo nga tangata whai take ki taua mahi. He maha nga whakaatu a nga Maori i ia tau i ia tau mo o ratou mate, ki nga Kawanatanga maha; otiia i runga i te he o te whakaaturanga atu, o te pohehetanga, o te kore mohio ranei o nga Kawanatanga ki nga tikanga e tonoa ana e nga Maori, kahore i oti he tikanga. I taua wa kahore he huarahi hei whakarapopoto atu i o ratou nei whakaaro, me te ata hurihuri hoki kia oti ai he kupu tuturu i mua i te tukunga atu ki te Kawanatanga. I taua wa hoki i rere-ke ano hoki nga whakaaro o ia iwi o ia iwi, o ia hapu o ia hapu, kaore i puta mai he tikanga hei whakakotahi i a ratou ki te whakahaere tikanga i runga i te tikanga mahi topu; otiia inaianei kua rere-ke nga tikanga, no reira e tumanako ana ahau tera ka whakahaerea tetahi tikanga e puta ai he painga ki runga ki te iwi Maori. I te wa e ora ana ano a te Paranihi, i tae atu ano ahau a Henare Tomoana me Timi Kara, mo te taha ki te iwi Maori, tonoa ana e matou kia mahia mai he ture mo te taha ki te iwi Maori penei me tenei e tonoa nei e matou, a e tonoa atu nei e au kia mahia mai e koe: Ko taku tino inoi tenei, kia tonoa e koe kia tahuri te hui Maori, te whakakotahitanga Maori ranei, ki te awhina i a koe i runga i to mahi whakahaere Kawanatanga.

Te Pirimia: Kua ata whakarongo atu ahau ki nga kupu kua korerotia mai nei, a tera ka ata whakaarohia a koutou kupu mai.

Pene Te Ua-mairangi. Ka whakahua ia i te waiata, ka whaia e te hui katoa. Ko te waiata powhiri tenei ki te Pirimia:—

- Kaore te aroha mohukihuki ana
- Te panga mad ki ahau,
- Me he ahi e toro
- Kei Ingarangi Te Kuini,
- Tenei ka tata mai,
- Kei tohu mai e Kui!
- Kei te au ko te moe,
- Kei te matatu tonu,
- I te roa ko te po,
- Kai toropuku ai te mahara i a au,
- E kore ra e puakina
- Kei rangona e te tini.
- Te putanga ki waho ra
- Me he tohu aku mata.
- I nga rori ka takoto,
- Kei Poneke ra ia,
- Ko te ara tonu ia
- I whanatu ai nga mema,
- Kia urutomokia te whare o te Pirimia.
- Kei riri mai Kawana,
- Man ano te tinana o te Pire,
- Maku te ata o te tapara kau atu-e.

I TAE atu nga tangata he mangai nei ratou mo te Urewera ki te whare Paremete i te 11.30 o nga haora o te 8 o nga ra o Hepetema, 1896, kia kite i te Pirimia, mo runga i te Pire e pa ana ki nga Maori o taua takiwa kua tukua atu ki te Paremete.

Mehaka Tokopounamu: E koa ana ahau tatemea kua tae mai nei au ki to aroaro, kua ahei hoki au ki te mihi atu ki a koe te Tumuaki o te Kawanatanga me era atu hoki o o hoa Minita kahore i konei. Kia ora tonu koe. E ora ana o matou ngakau i tenei ra i te mea kua kite nei matou i a korua ko to hoa Minita ko Timi Kara. Kaore i pa mai he pouritanga ki a matou i runga i to matou noho roa i Poneke nei. I mohio tuturu matou i a matou i noho nei i konei tera ka kite ano te Kawanatanga i a matou ki te whakaoti i o matou nei take. Heoi kau te

pouritanga, kua pa mai ki a matou i a matou e noho nei i konei, ko te rongō i tae mai nei, kua mate tetahi o o matou nei rangatira kaumatua nei, ara a Kereru. A kua ngaro atu ia i a matou kua kore matou e kite i ai ia. Ko koe me to Kawanatanga te unga mo tona waka mau i nga kupu tohutohu hei whakahaere tikanga, e puta ai he painga mo tona iwi, a ko ia hoki te pou herenga ki mo nga kupu a te Kawanatanga ki a matou. I te taenga mai o te rongō kua mate ia, awangawanga ana a matou whakaaro mona, mo te whakarite hui hoki mo tatou mo nga take i haere mai ai matou ki konei. Otiia mo enei hui anake taua kupu. Ahakoa e mamae ana te ngakau i te taimaha o te pouritanga mona kua ngaro atu nei i a tatou, tena ano he mahi e tika ana kia whakahaerea mo te iwi nui tonu. I haere mai matou ki konei mo te taha ki te iwi nui tonu, a ka noho matou ki konei kia rite ra ano nga mea e hiahia ana e te iwi.

Ko ia hoki tetahi o o matou tino rangatira, nana i puta ai te whakaaro kia hanga he ture mo tona iwi, nana te kupu tuatahi kia haere matou ki Poneke nei hei mangai mo te iwi, ki konei noho ai ki te titiro haere i nga ture e paahitia ana e te Paremete mo to matou iwi me to matou takiwa, a ka whakaritea hoki e matou i ana nei hiahia i runga i to matou noho ki konei a oti noa aua take, kaore a matou whakaaro mo nga raruraru noa iho o te kainga i puta mai i muri i a matou. He iwi tautohe ano nga hapu o to matou nei iwi ki a ratou ano, engari ia kahore he tikanga o enei tu tautohe, ko te mea nui ia ko nga take i haere mai ai matou ki konei, ko te whakaotinga tuturu o ena te mea e taria nei. Kua tata inaianei te whakatuturu te tikanga nui mo to matou nei iwi, i whakapuakina e koe mo te taha ki to Kawanatanga i tera tau i to taenga atu kia kite i to matou nei iwi, kua panuitia nuitia nei taua tikanga i roto i o matou nei takiwa, heoi ra, e tau ana e tika ana kia noho matou ki te mahi i nga mahi katoa, ahakoa pa mai he raruraru ki a matou, kia taea ai nga tikanga e whakaetia tahitia e tatou. Ko ta matou tino hiahia kia paahitia te Pire kua oti nei te hanga; kia ata korerotia kia ata whakaarohia hoki nga tikanga katoa o taua Pire, he mea kia pai ai te takoto i tenei nohoanga o te Paremete, kia paahitia hoki hei Ture i mua i te mutunga o te Paremete nei. Otiia, ko te mea nui ake i nga mea katoa i to tatou nei hui i tenei po, he pouritanga no te ngakau mo te matenga o to matou nei rangatira o Kereru, a me aroha koe ki a matou, mehemea e kore e tino whai kupu matou mo runga mo a matou nei take.

Te Pirimia: Ka nui te pai.

Mehaka Tokopounamu: Heoi ra kua mama te ngakau mo tenei kitenga tuatahi i a koe, e ahei ai matou ki te whakapuaki i o matou hiahia me o matou whakaaro. E mea ana matou, a tetahi atu wa, ina ka rite mai i a koe, ka ata korerotia e tatou nga tikanga o te Pire mo Tuhoe, a mau e whakarite he ra e ahei ai koe te whakamarama mai i nga tikanga o taua Pire ki a matou. Kia ora roa koe, kia ora koutou ko to Kawanatanga, ma te Atua koe e tiaki. Ki a matou he kanohi koe no to matou hoa kua ngavo atu ra, ahakoa mate ia, kei te mau tonu ana kupu; he kupu aroha, he kupu matauranga koi nei ana kupu tohutohu ki a matou ara "Haere, whakaotia te mahi i whakaritea kia mahia e koutou, haere atu ki te tino kainga o te iwi Pakeha."

Te Whakaunua: Tena koe e te Primia koutou ko to Kawanatanga. Kei te whakapai atu au ki a koe mo to whakaaro pai i huihui mai a tatou i tenei po, ahakoa kahore he kupu ke, ka taea e tatou te whakapuaki i o tatou kupu pouri, mamaetanga hoki mona i kaha nei ki te awhina i a tatou. E mohio ana ahau, kei te rite te pouri o to ngakau me to matou mo to matou nei rangatira, otiia ma to tatou huihuinga i tenei po ka tau ai he maramatanga ki roto ki o matou ngakau pouri, i runga i te aitua kua pa nei ki a matou. Ka ki atu nei ahau ki a korua ko to hoa Minita kia tau nga painga katoa ki runga ki a koutou i runga i ta korua whakahoa atu ki tetahi o o matou tino rangatira nui, he kai tohutohu ia no matou me tana whakatakoto tonu i nga tikanga hei arahi i te iwi i runga i te ara tika. Ko ia te whakamutunga o nga tino kai-whakahaere i te mana o te iwi. Ko te Whenuanui to mua atu, muri iho ko Kereru. Kua ngaro atu raua a he aitua tenei mo te iwi. Otiia, me whakahaere tatou i nga tikanga mo te pai. Ka titiro atu matou ki a korua ko to hoa Minita ko Timi Kara, hei whakarite i nga tikanga me nga whakaaro i waiho e to matou nei rangatira hei arahi i a matou. He mangai mo te iwi matou e tu nei, he mea kowhiri mai matou kia haere mai ki konei, i whakaaturia mai nga take hei korerotanga mo matou, kua mahia e matou te mahi i tukua mai ki a matou, engari ia kua ngaro atu te kai-tohutohu, te kai-hanga whakaaro mo matou. Ahakoa ngaro atu ia, ahakoa kua kore ia e ahei ki te whakahaere i ona tikanga, me te whakarite i ona hiahia, ka tau nei ki runga ki a matau i whakaritea nei tetahi mahi ma matou, kia kaua taua mahi e hapa. Ahakoa he maha nga marama e noho ana matou i konei, kua kore e puta he kupu i a matou. E piri ana matou ki nga kupu i tae mai ai matou ki konei, a e tumanako ana matou tera ka waiho tena e koe hei tohu o to matou ngakau nui kia taea ai nga take i haere mai ai matou ki konei. E mea ana ahau, e kore e pai mehemea ka whai korero tatou inaianei mo etahi take ke atu i to te mihi tetahi ki tetahi i tenei po mo tetahi o o matou rangatira nui kua ngaro atu nei i a tatou, a e tumanako ana au tera ka nukuhia atu e koe te korero i runga i te pouri nui o te ngakau. Heoi kau te kupu e toe nei, he mea atu, kia whakaritea e koe he ra, ina ka ahua tatu te ngakau pouri hei ra huihuinga mo tatou ki te hurihuri i nga ritenga me nga tikanga o to matou nei Pire. Kei te whakapai atu matou mou, mo to mahi whakahaere tikanga hei whakatutuki i te kupu a Te Kuini i kiia atu ra e ia ki te Kawanatanga o te Koroni ara "Tiakina toku Iwi Maori, Tiakina oku nei tangata Maori," a e mohio ana e kite ana matou, ma te Pire e meingatia ana mo matou me to matou whenua, ka rite ai nga mana i meingatia e Te Kuini kia tukua ki a matou. Heoi aku kupu. Engari hei kupu whakamutunga tenei, kia ora tonu koe, kia ora tonu

to hoa Minita, a e hiahia ana hoki au, mau a matou nei kupu mihi aroha mo to tatou Kuini e tuku atu ki a ia.

Te Makarini: Tenei korua ko to hoa Minita e te Pirimia i tenei po. Kei te mihi atu hoki ahau ki era atu o o hoa Minita kahore nei i konei, he mema nei ano ratou no to Kawanatanga. Tena hoki koe e te Kawana, i kitea nei e au i Whakatane, i Ruatoki hoki, ahakoa kahore ia i konei tenei au te mihi atu nei ki a ia. Kei te mihi atu hoki au ki a Te Kuini, ahakoa kei tawhiti atu ia i a matou, he whenua ke, kei roto i a matou tona kanohi ara a te Kawana, me koe hoki e te Pirimia me ona Minita. I kite au i a korua ko to hoa Minita i Whakatane i te tau 1894. I whai kupu atu ahau ki a koe i taua ra, he kupu whakahoki mo tau kupu i whakapuaki ai, mo nga tikanga mo te iwi nui tonu. I rongo hoki au i te whai-korero a to hoa Minita a Timi Kara ki te Urewera i te tau, 1895, whai kupu ana ia mo nga he i nga ra o mua, me tana ki hoki me tahuri matou te Urewera ki te whakahaere tikanga e puta ai matou ki te ao maramatanga, a i te hurihuri tonu an i aua kupu. I te tau kua pahure atu nei i tuku te Urewera i etahi tangata hei mangai mo ratou ki te Paremete. He nui te aroha o koutou, ko to Kawanatanga ki a ratou. He tikanga rangatira te tikanga i whakahaerea atu ki a ratou. I ta ratou hokinga ki te kainga, koa ana te ngakau o nga pouaru me nga pani i runga i a ratou kupu whakaatu mai. Otiia i runga i te tikanga o nga mahi Paremete i taua tau, kaore i paahitia he Pire mo te taha ki a matou. I nukuhia ketia mo tenei tau, a no reira i tae mai ai matou. Ka wha nei o matou marama ki Poneke nei. Kaore au i tangi mona kua ngaro atu nei, mo etahi hoki kua ngaro atu i a matou i konei, engari he nui te pouri e tau ki runga ki ahau, ki te kore e oti he tikanga i runga i to matou tatari roa i konei. Tetahi hoki, e kore au e pouri mo taua take anake, engari ka pouri ano au mo te taha ki era kua ngaro atu ra, no ratou nei hoki te whakaaro kia haere mai matou ki konei ki te awhina i te mahi hanga i tetahi Ture e puta ai he painga ki a matou. I ahua pawerawera ano te ngakau i au i noho Poneke nei, tatemea kahore ano au i kite noa i a koe, a i mea au tera pea kua pa he mate ki a koe, kua tata ranei he raruraru ki a koe, otiia kua kite nei au i a koe i tenei po a kua kore atu taua paweratanga. Kua mama te ngakau, kua koa hoki tatemea kua kite nei au i a koe. Na, mo te Pire, mehemea tena ano etahi tikanga hei korerotanga, e pai ana ma tatou tahi e korero. A mehemea kaore he tikanga hei korerotanga, pai atu kua kore e korerotia e tatou. Heoi ra, hei kupu whakamutunga tenei, kia ora koutou ko o hoa Minita. Na, me mohio mai koe, koa rawa atu toku ngakau mo tenei kitenga i a koe i tenei po. Kia whakaroina rawatia atu o korua nei tau kia ahei ai korua te whakaoti i nga tikanga a puta ai he painga ki te iwi.

Te Pirimia: Tena koutou nga rangatira e tu mai nei hei mangai mo Tuhoe, kei te mihi atu au ki a koutou mo a koutou nei kupu mihi mai. He nui taku pouri mo tenei aitua kua pa nei ki a koutou. Kaore rawa he kupu hei whakaatu atu i te nui o toku nei pouri i te taenga mai o te kupu i Whakatane, whakaatu mai kua ngaro atu toku nei hoa kaumatua me to koutou nei rangatira i a tatou, kua whai atu ra ia i te ara o ona tupuna. Taimaha rawa taku pouri, he mohio hoki noku tena ka tino ngaua o koutou ngakau e te mamae, kua mohio hoki koutou ki a ia i roto i nga tau maha, ko ia nei hoki to koutou kai-arahi, ariki hoki. Tetahi take pouritanga hoki mo koutou tatemea tae rawa ki tona ra i tawhiti ke koutou, a kaore i taea e koutou te whakapuaki i a koutou mihi aroha mona me ona whanaunga. Kei te mohio au i pena ano a koutou whakaaro me o aku ki te tupono he aitua pera ki au, ara ka penei taku whakaaro me taku i mohio ai ko ta koutou nei whakaaro, ara ki te rere tonu atu i Poneke nei, me te haere horo i runga i te tereina i te aha ranei kia tae atu ai koutou ki te taha o te tupapaku, whakapuaki ai i a koutou kupu mihi aroha mo te hunga pouri. Otiia, i puta mai ano nga kupu nei "Kei konei matou, he mahi to matou i konei, kei Poneke nei matou, i tukua mai matou hei mangai mo to matou nei iwi, ahakoa puta ana te hiahia o te ngakau mo te hoki tonu atu, me mahi matou i te mahi kua whakaritea, me whakarongo tonu matou ki te reo kua mutu rawa nei." Mehemea kua mohiotia tenei aitua, mehemea ranei kua ahei kia rongo koutou ki ana hiahia i runga i tenei tu aitua e mohio ana ahau, kua puta tana kupu mo koutou kia noho tonu i konei ki te whakahaere i ta koutou nei mahi, a i runga hoki i tera e tau ana kia awhina koutou i te tikanga i ngakau-nuitia e koutou ara, te ora mo tona iwi. Na mo to koutou nei rangatira mo Kereru, kua ngaro atu nei, he take pouritanga tenei mo tatou tahi, ka kiia nuitia atu nei e au, kaore rawa he rangatira Maori o nga rangatira i kitea e au i oku haerenga i roto i te motu nei i rite nei ki a ia, i toku kitenga i a ia, me te korerotanga atu ki a ia mo runga i nga take e pa ana ki nga iwi e rua. He rangatira whai-whakaaro, he tuturu no ona kupu. I nga ra kua pahure atu nei, i nga ra i tau ai te raru ki runga ki Tuhoe, tu ana ia hei hapai i te taha ki a ratou, whakahaerea ana e ia nga tikanga hei painga mo ratou ahakoa pakeke, ahakoa taimaha nga tikanga i taua wa. I te taenga ki te wa e rere-ke ai nga tikanga, i rere-ke ai hoki nga whakaaro o tona iwi, i rere-ke ai hoki nga whakaaro o nga Pakeha, no reira tu tonu atu ia, me te penei o ana kupu ki tona iwi "Me whakarite tikanga tatou ko te Kawanatanga, me mahi tatou i tetahi tikanga e kore atu ai nga raru o nga ra o mua; me whakatakoto e tatou he tikanga mo nga ra e haere ake ana e puta ai he painga ki runga ki nga iwi e rua. I etahi wa ano i te putanga o nga kupu ngahau o a koutou nei taitamariki he pai ano pea, me to tatou mahio tena ano e puta aua tu kupu, i reira tonu ia, na te marama o ana kupu tohutohu, me taua mohio hoki ki nga tikanga, i ahei ai ia ki te whakaatu i nga mate e puta mai ki te tukua kia rite a ratou nei whakaaro. I to maua kitenga whakamutunga tetahi i tetahi i tino tuturu te tau o tenei tikanga ona ki roto ki oku nei whakaaro. I mohio au i reira, tena ano etahi o koutou kaore i whakaae atu ki ona nei whakaaro, ko to ratou hiahia ke ia kia mau tonu te tikanga kia noho motu-ke a Tuhoe i te iwi Pakeha i runga i te tikanga o nga tau i mua ake—i te mutunga o taua korerotanga mahara tonu au ki ana kupu i whakapuaki ai, e

kore rawa e warewaretia—a ki te taea e au e kore rawa e whakakorea te tikanga i whakaaetia i taua ra. I penei te ahua o ana kupu, me waiho ma te Kawanatanga a Tuhoe e tiaki i roto i nga ra e haere ake ana kia puta ai he ora he painga ki runga ki a ratou. Na, ahakoa kua mutu rawa tona reo, e tumanako ana au, tera ka manaakitia taua kupu me aua kupu tohutohu ahakoa tu mai he Kawanatanga hou. Na, kua pahure ano he wa i muri mai i aua kupu ana, he maha nga rere-ketanga, me te puta hoki o tetahi raru iti nei, otiia kei te mau tonu te mahara ki ana nei kupu "Kia mau ki te Kawanatanga, ka whakahaerea e te Kawanatanga te tika ki runga ki te iwi nui tonu." I te putanga ake o enei raru iti nei i tuku kupu mai ia ki ahau, i tuku kupu atu hoki au ki a ia, a i nga tukunga kupu pera katoa i kitea te tika o nga tukunga iho o ana kupu whakaatu mai. Engari ia, tena ano tetahi tikanga pai hei whakamaramatanga i te pouritanga me te mamaetanga kua pa nei ki a tatou, ara i kite ia, kua timataria te whakahaere etahi o nga tikanga i whakaaetia, ara i kite ia i te whakatuunga o te kura ki Ruatoki, i kitea ia i te hanganga o nga rori, i kite ia i te whakawhiwhinga o tona iwi ki te mahi, i kite hoki i te iwi Pakeha me tona iwi e mahi tahi ana i runga i te whakahaerenga o aua mahi, me taku mohio hoki he koanga ngakau tenei mona. I kite hoki ia i nga rangatira i tukua mai nei e Tuhoe i tera tau, i kite ia i a ratou i to ratou hokinga atu; i rongo ia, na o ratou ngutu tonu i whakaatu nga tikanga i whakahaerea ki konei; i runga i te ngakau aroha, me te rongopai i haria atu e ratou ara, te aroha o te Pakeha, o te Kawanatanga me nga tangata o te Paremete mo Tuhoe. I whakaroina ona ra tae rawa ki te wa i kite ai ia i te haerenga mai o koutou ona rangatira piri pono i ta koutou nei takiwa me ta koutou taenga mai ki Poneke nei, me taku tumanako hoki tera koutou e kite i te tutukitanga o tona i tino hiahia ai, ara kia paahitia he ture i waenganui o tona iwi me te Paremete o te koroni, e puta ai he painga mo ratou, e kore atu ai hoki nga raruraru i puta mai i waenganui o nga iwi e rua i nga ra i mua ake nei. I ata tuhia nga kupu i whakaaetia i runga i nga whakaaturanga o era o koutou i tae mai i tera tau. I haria atu nga pukapuka i tuhia ki a ia me Tuhoe, a i tukua nuitia atu kia kite te iwi, ki taku mahara i mohio ano ia, tera ka tuturu nga take i haere mai ai koutou, a tera e whakaritea ona hiahia, a i tenei tau tera ka whakatuturutia nga take o nga tuhinga i haria atu i era tau hei ture i tenei Paremete, kia ahei ai koutou te mau atu i aua ture, me te ki atu ki te iwi "Koi nei nga ture hei painga mo nga iwi e rua." He roa te wa e tatari ana koutou i konei, he nui ta koutou nei manawanui ki te titiro haere i nga tikanga e whakahaerea ana. Ka nui taku pouri tatemea kaore i watea he wa he kitenga mo tatou tetahi i tetahi i mua i tenei ra, ki te ata hurihuri i nga tikanga e pa ana kia nga iwi e rua. Pai rawa atu mehemea i kite tatou i a tatou hurihuri ai i enei mea, i mua mai i te paanga o tenei aitua ki runga ki a tatou. Otiia no konei i kitea ai o koutou nei whakaaro rangatira. Kitea ai hoki ahakoa tena ano he mea e hiahitia ana e te ngakau, a ahakoa e araia ana te taetanga o taua mea, he nui ta koutou nei manawanui ki te whakarite i nga take i tukua mai ai koutou, kaore a koutou kupu tonotono. Kaore a koutou kupu whakararuraru i au. Heoi ta koutou he tatari kia rite mai te ra hei korerotanga mo tatou; a me ki tuturu atu ahau, ahakoa pouri ahau mo taku korenga kite i a koutou i mua ake nei, heoi na to koutou tikanga rangatira i a koutou i tatari roa nei, tino kaha ai toku whakaaro ki te whakatakoto i nga tikanga e whakaaro ai au hei painga mo nga iwi e rua—hei painga mo te Pakeha; hei painga mo Tuhoe—I kiia e au tera au e kite i a koutou i te Hatarei kua mahue ake nei, otiia i tae mai he tono moku kia haere atu au ki Pamutana Nota ki te ta i te kawa o te whare whakakitekite taonga. Kaore rawa i taea e au te haere inanahi. He nui toku ngenge i te paunga o nga ra o te wiki kua pahure atu nei, a no reira mahara ana ahau, me haere atu au i konei i te Hatarei, okioki ai ki Pamutana i te Ratapu, kia mutu te ta i te kawa o te whare ra i reira a te Mane, ka hoki mai ki konei i tenei ra kite ai i a koutou. Kei te tino whakaae atu au ki a koutou nei kupu, ara na te mamae o o tatou nei ngakau e kore e taea paitia te mahi, ki te whai korero tatou inaianei mo nga take i haere mai ai koutou ki konei, a e mea ana ahau hei tohu aroha mo tatou mo ta koutou nei rangatira mo Kereru kua ngaro atu nei i a tatou, he pai pea mehemea ka nukuhia e tatou te korero mo tetahi atu wa. Hei kupu whakamutunga me ki atu au, he nui taku mihi aroha atu ki a koutou mo tenei aitua kua pa nei ki a koutou ko te iwi i runga i te matenga o to koutou nei rangatira o Kereru. Ahakoa he iwi ke tatou, kua kotahi tatou, kei te rite te pouritanga o te ngakau, he aitua nui tenei kua pa mai nei ki a tatou. I taku rangonga kua mate ta koutou nei rangatira, i patua tonutia atu e au he waea ki ona whanaunga me ta koutou nei iwi, tuku atu i aku nei mihi aroha mo ratou i runga i tenei aitua. I tuku kupu atu hoki au ki tetahi hoa oku i Whakatane, tono kia whakaritea e ia he tohu tautau mo te taha ki te Kawanatanga hei whakatoranga atu ki runga ki tona urupa, he tikanga Pakeha hoki tenei, whakaatu aroha mona, mo te hunga hoki e tangi ana. E mea ana te Kawanatanga a muri ake nei ki te whakatu i tetahi kohatu hei tohu aroha mona, hei hono ano hoki tera mo nga Pakeha ratou ko Tuhoe. E kore au e ahei ki te whakaroa i te korero, kua ki te ngakau, engari e kore e ngaro o tatou nei korero o tenei po. Ka rongo ano to koutou nei iwi ki a koutou kupu i whakapuaki ai, me te mamaetanga o a koutou nei ngakau i runga i te mea kaore koutou i ahei kia tae atu ki te tangi, ki te nehunga hoki, a e mohio ana hoki ahau tera ka tahuri mai ano o ratou nei mahara ki a koutou, mo ta koutou nei kore whakatuturutanga i te hiahia nui o a koutou ngakau mo te haere, i runga i te mea i noho mai nei koutou ki te whakaoti i te mahi i tukua mai nei ki a koutou. No tenei ra i tukutukua ai te Pire, a ka whakaritea ano e au he wa hei korerotanga mo tatou a muri ake nei. Maku e whakaatu atu ki a Timi Kara, a ka korerotia e tatou nga tikanga o taua Pire i roto i nga ra tata.

I huihui mai nga Maori katoa e noho ana i Poneke, me etahi Maori tokomaha hoki o te Wairarapa, i haere

mai nei i runga i taua tikanga, ki te Whare o te Kawana i Poneke, i te awatea o te Mane, te 14 o nga ra o Hepetema, 1896, i huihui mai ratou ki te poroporoaki ki Te Kawana.

Ko te ruma kanikani te ruma i kite ai Te Kawana i nga manuhiri i reira hoki a Reiri Karahiko me o raua nei tamariki, a Meiha Elliot, Kai-tuhituhi o Te Kawana, a Kapene Fielden, A.D.C. I reira hoki te Pihopa o Poneke, a Te Hon. Timi Kara, a Hone Heke, T. Parata, Te Ao, Wi Pere, ratou ko T. Mackenzie, Mema o te Paremete, a Ta Waata Pura, a Te Wiremu (T. C. Williams) me etahi wahine tokomaha.

Meiha Keepa: Kua huihui mai matou i tenei ra ki te poroporoaki atu ki a koe e Te Kawana i te mea kua tata te mutu nga tau o to Kawanatanga. Kahore ano au i ahei ki te ata whakatakoto i oku whakaaro, engari ia i taku rangonga kua tata to haere atu i te koroni nei, ka poroporoaki au ki a koe. Ko taku e tumanako ai kia pai to haere atu i runga i te moana tae atu ki a Te Kuini, a kia tae pai atu koutou ko to hoa wahine me o korua nei tamariki ki to koutou nei kainga. Na to taenga mai ki konei ki te whakahaere i nga tikanga o to tatou nei Kuini i kitea ai koe i konei i roto i tona koroni. Na kua haere atu nei koe i a matou, he nui a matou kupu aroha, kupu whakapai mou, a ahakoa mahue iho matou ki konei i a koe ka hoki atu nei ki Ingarangi, e tumanako ana matou tera ka tahuri tonu mai o kanohi ki a matou. Haere atu ra ki te whenua i whanau mai nei koe me to hoa wahine hoki; haere atu i runga i to rangatiratanga ki to whenua nana nei koe i whakatupu. Ma te Atua koe e tiaki me matau hoki. Heoi ra aku nei kupu poroporoaki ki a koe. Ka korerotia atu e au nga kupu kua tuhia ki te pukapuka nei, whakaatu i a matou nei kupu mihi aroha, poroporoaki a nga iwi katoa o te motu nei mou, engari kahore matou i whai taima ki te whakarite kia ata mahia paitia, he tuku atu tenei inaianei, engari me whakahoki mai ano, he mea kia whakaritea e matou kia mahia paitia. Na nga rangatira e tu ana hei mangai mo nga tini iwi o te motu nei taua pukapuka i tuhi, a e ki nei ano au kia tangohia atu e koe te pukapuka ka whakahoki mai ai ano ki a matou, a kia oti te mahi kia pai te ahua, hei reira ka whakahokia atu ano ki a koe, a ma matou e whakaaro te tikanga mo te mahinga kia pai te ahua.

Na *Te Heu Heu* (o Tokaano) taua pukapuku poroporoaki ra i panui, koia nei nga kupu ara:—

*"Whanganui-a-Tara, Aotea-roa, Poneke, 14 Hepetema, 1896.
Ki a Te Karihiko, Kawana o te Koroni o Niu Tireni.*

He mihi aroha na nga rangatira o nga hapu o te iwi Maori o Niu Tireni, ki a koe, e Te Kawana te kanohi o to tatou Kuini Wikitoria, tenei ka tukua atu ki a koe, notemea e Te Kawana, he nui te hari te koa o nga ngakau o tenei huihuinga rangatira kua whakamine nei ki to aroaro i tenei ra mou i whakaaro nui ki te karanga mai i a matou ki to aroaro kia mihi mai koe, kia mihi atu matou, he mangai he mangai.

Na, ahakoa kaore nga rangatira tane me nga rangatira wahine me o matou hapu o te iwi Maori i rupeke katoa mai ki to aroaro ki te hoatu i to ratou aroha ki a koe, me mohio mai koe ko katoa ano o te motu kua tutaki nei ki to aroaro.

E whakamiharo ana tenei huihuinga rangatira ki a koe, i te mea i nga tau e Kawana nei koe i roto o te Koroni o Niu Tireni i taea e koe te haereere nga pito katoa o enei motu e nohoia ana e nga iwi Maori.

E Te Kawana, naumai! haere e hoki ki to kainga tuturu i runga i te aroha me te rangimarie, ma te Atua koutou ko to hoa wahine me a korua tamariki me to whare katoa e tiaki, e manaaki i runga i nga moana kia tae pai atu koutou ki to koutou kainga; a, haere! me te mahara mai ano ki muri, kei wareware i a koe to iwi Maori i nga wa e haere mai nei i nga ra hoki o to oranga.

Na, ka inoi atu matou ki a koe kia mauria atu to matou aroha ki to matou kai-tiaki hoki ki a Kuini Wikitoria, ki te wahine nana nei o matou ra i roa ake ai ki te ao, me te nui o to matou whakamoemiti ki te kaha o te Mana Rangatiratanga Kuini me nga mana o ana ture, e tiaki nei i ona iwi nunui i roto i te ao, me to matou whakamoemiti mo te roa o te mau o te Mana Kuinitanga o Ingarangi i runga i a ia, me te maha o nga tau e tu ana tona Kuinitanga i roto i te ao.

Kia ora e Te Kawana Karahiko me to hoa wahine rangatira me a korua tamariki i roto i nga manaakitanga a te Atua, a to tatou Ariki a Ihu Karaiti."

Henare Tomoana: Ka tu ake au ki te whakaatu i aku mahara, hei tautoko hoki i nga kupu i roto i te pukapuka i panuitia ra ki a koe, Kei te mihi atu au ki a koe kei te whakapai atu hoki i a koe e Te Kawana mo to karangatanga i a matou kia tu mai ki to aroaro i tenei ra kia ahei ai koe te poroporoaki ake ki a matou me matou hoki ki a koe. Tatemea kua tata nga ra e mutu ai to noho i roto i te koroni nei, a e kore e roa ka hoki atu ano koe ki to kainga, a e koa ana matou mo tenei kitenga i a koe i tenei ra ki te poroporoaki i a koe (I panuitia e Henare Tomoana tetahi pukapuka i rite nei te ahua o nga kupu ki tera i hoatu ra e Meiha Keepa ki a Te Kawana).

Te Kawana: E Meiha Keepa, Henare Tomoana, me nga rangatira me nga tangata Maori, e tu nei, tena koutou. I taku rangonga kua huihui mai koutou ki Poneke nei kia kite i te Kawanatanga mo runga i etahi take e pa ana ki a koutou, i whakaaro au mehemea ranei e kore e pai kia whai kupu ahau kia haere ake koutou ki

konei, he mohio hoki noku he nui a koutou raruraru, otiia i mahara ano au tera pera e kore e tupono ki te wa e kite nui ai ahau i etahi rangatira tokomaha, heoi tuturu ana toku whakaaro ki te karanga i a koutou kia haere ake ki toku nei whare. Na, kei te tino whakawhetai atu ahau ki a koutou mo a koutou nei kupu mihi aroha i roto i te pukapuka poroporoaki i panuitia nei e Te Heu Heu mo Meiha Keepa. Engari ia, me matua ki atu ahau kei te whakapai atu ahau mo a koutou nei kupu piri pono mo Te Kuini. He tika kua haere nui ahau i roto i nga motu o Niu Tireni, kua kite hoki ahau i nga Maori o etahi takiwa maha, a i aku haerenga katoa he pena ano a nga Maori kupu piri pono mo Te Kuini me a koutou nei, a i taku hokinga atu ki Ingarangi, e pouri ana au te ki kua tata nga ra mo te haere, ka whakaaturia atu e ahau ki a Te Kuini, ehara nga kupu piri pono mona kua tae atu te rongo i mua ki a ia i te korero a ngutu kau, engari e mohio tuturu ana ahau i puta tonu ake i te ngakau tangata. Kei te whakapai atu hoki ahau ki a koutou mo a koutou nei kupu aroha mo matou ko taku hoa wahine me a maua tamariki. I o matou haerenga i Niu Tireni he nui te pai me te aroha a nga Maori me nga Pakeha mo matou. I puta nga kupu poroporoaki a Meiha Keepa mo te taha ki te iwi Maori mo matou i te mea kua haere tata atu matou i te koroni nei, kua hoki atu ki to matou nei whenua. He tika, e kore e roa ka hoki atu ahau ina ka mutu nga tau o toku Kawanatanga, engari ia ki taku mahara, ka pena ano te hiahia o te Kawana e tae mai ki konei i muri i au me toku kia puta he painga ki runga ki nga Maori me era atu tangata hoki i Niu Tireni. I toku taenga mai ki Niu Tireni, tena ano etahi tikanga i waenganui o te iwi Maori me te Kawanatanga kaore ano kia whakaotia i runga i to te Maori hiahia. Engari ia, e koa ana au tatemea kua takoto he tikanga mo te whakatikatika i nga mea e tautohetia ana, a e mohio tuturu ana ahau ko te hiahia o nga Pakeha o Niu Tireni kia whakahaerea te tika ki runga ki te iwi Maori, kia noho tahi ai nga iwi e rua i runga i te pai me te rangimarie. A, i au e korero atu nei ki a koutou, me ki atu au ka nui taku pouri mo taku rangonga kua ngaro atu etahi o o koutou tino rangatira i a tatou. I kite ano ahau, me taku aroha atu hoki mona, i a Kereru i Ruatoki, kua ngaro atu ia i a tatou, kei te pouri ano hoki au mo taku rangonga i te matenga o Hirini te Kani o Khipane, o Toha Rahurahu o te Wairoa me te Hue o Rangitikei, engari he ingoa rongo nui era, a he tika kia pouri a koutou nei ngakau mo ratou. Kei te ngaro haere a koutou nei kaumatua, otiia kei te tupu ake nga rangatira taitamariki, a e tumanako ana ahau, e mohio ana hoki ahau, tera ka tika to ratou whakakapi i nga tuunga o era kua ngaro atu. E mohio ana hoki ahau e whakapuaki ana ahau i to te Kuini hiahia i au e ki atu nei, e tumanako ana ia e kore te tokomaha o ta koutou nei iwi e iti haere. Kua whakarerea haeretia e koutou a koutou nei ritenga noho Maori a kua whai atu koutou i nga ritenga o te Pakeha. A i a koutou e whai ana i o te Pakeha ritenga kua pangia koutou e nga mate wharowharo me nga mate rumatiki. Me tahuri koutou ki nga rongoa Pakeha hei whakaora i a koutou, a ki te pera koutou, e tumanako ana ahau tera ka nui haere te tokamaha o ta koutou nei iwi, e kore e iti haere. E Tamahau, kei te whakapai atu ahau ki a koe mo to haringa mai i te peene ki konei. Heoi me whakarongo atu tatou ki nga whakatangi tangi o te peene, a ka pai au kia haerere koutou i roto i te kari matakitaki haere ai, a i muri i tena ka hoki mai ai ki te whare ki te inu ti, ki te kai hoki i nga mea kua whiua mo te manuhiri. Ka ki atu ano hoki au kei te whakapai atu ahau ki a koutou mo ta koutou pukapuka poroporoaki, a e koa ana ahau mo taku kitenga i a koutou i konei i tenei ra. Ko taku kitenga whakamutunga pea tenei i etahi Maori tokomaha i Niu Tireni, a no reira hoki, ka maharatia tonutia e au, heoi ki te pena te kitenga o nga Kawana e tae mai ki Niu Tireni nei i muri i au, i nga painga o tenei whenua me te atawhai o nga tangata me taku e mohio ai, hei koanga tonutanga tena mo o ratou ngakau.

Te waiata a nga Maori o Wairarapa i te aroaro o te Kawana:—

- Te tangi a taku ihu
- E whakamakuru nei,
- Ko au pea-e
- Te turea ki runga
- Nga maihi whare.
- Koe ki runga o Hikurangi,
- Ma Tamahau au e whakakoia,
- E tika te kupu a Timi Kara,
- Ka piki nga rongo o te iwi
- Kei runga.
- Hapainga atu au,
- Ki runga nga tare,
- Kia whakarongo mai Pirimia i te whare,
- Hei panui atu ki nga iwi o te ao.
- Ki taku whakaaro,
- He makau tipu koe,
- Ka mutu pea i nga rangi hanihani.
- Tenei ia ano ra te aroha ka titia,
- Ma te hau o waho e tiki mai e pehi,

- I te weherua po i wake ai korua.
- He kai mutunga reka,
- Ki taku tinana nei.
- No uhea nga mate
- E patu ra i aku hoa,
- Te Karawhiu ai.
- Ki' tika i ahau,
- Kei noho au i te ao,
- Hei kome au ma te ngutu-u.